

Národní zpráva
o
přechodu mládeže ze školy do zaměstnání

Podkladová zpráva pro komparativní studii OECD „Transition from
Initial Education to Working Life“

Zpracoval kolektiv autorů, koordinace Národní vzdělávací fond

Národní vzdělávací fond

březen 1997

OBSAH

KAPITOLA I. - EKONOMICKO-SOCIÁLNÍ KONTEXT A INSTITUCIONÁLNÍ FAKTORY	4
1. CHARAKTERISTIKA DOSAŽENÉHO STUPNĚ EKONOMICKÉ A SOCIÁLNĚ-POLITICKÉ TRANSFORMACE.....	4
2. ZÁKLADNÍ SOCIO-DEMOGRAFICKÉ TRENDY.....	6
3. EKONOMICKÁ AKTIVITA OBYVATELSTVA, STRUKTURA EKONOMIKY A TRHU PRÁCE.....	7
4. INSTITUCIONÁLNÍ SYSTÉM ŘÍZENÍ TRHU PRÁCE A ŠKOLSKÝ SYSTÉM.....	8
KAPITOLA II. - VYMEZENÍ PŘÍSTUPU A POJETÍ PROCESU PŘECHODU MLÁDEŽE ZE ŠKOLY DO ZAMĚSTNÁNÍ	9
KAPITOLA III. - PRŮBĚH A PODMÍNKY PŘECHODU MLÁDEŽE ZE ŠKOLY DO ZAMĚSTNÁNÍ	11
1. CELKOVÁ CHARAKTERISTIKA STUDIJNÍ A PRACOVNÍ ANGAŽOVANOSTI MLÁDEŽE.....	11
2. VLIV EKONOMICKÉ TRANSFORMACE A SOCIÁLNÍCH ZMĚN NA PŘECHODOVÉ MODELÝ.....	13
<i>Změny ve věku a proporcích mládeže přecházející ze školy do zaměstnání</i>	13
<i>Změny v míře ekonomické aktivity mládeže</i>	14
<i>Některé sociální změny</i>	15
<i>Ekonomická aktivita studující mládeže</i>	16
3. VLIV ŠKOLSKÉHO SYSTÉMU NA UPLATNĚNÍ MLÁDEŽE V PRAXI.....	17
<i>Délka prvotního vzdělávání</i>	17
<i>Struktura vzdělávání, poměr všeobecného a odborného vzdělávání</i>	18
<i>Kvalita přípravy na práci, připravenost pro celoživotní studium</i>	18
<i>Odchod před získáním potřebné kvalifikace (důsledky pro vstup na pracovní trh)</i>	19
<i>Důvěryhodnost a flexibilita certifikace</i>	20
<i>Seznámení mladých lidí s praxí během prvotní přípravy</i>	21
<i>Praktické zkušenosti učitelů a znalosti o trhu práce</i>	22
<i>Profesní poradenství</i>	23
4. PODMÍNKY NA TRHU PRÁCE PRO ZAMĚSTNÁVÁNÍ ABSOLVENTŮ ŠKOL.....	24
<i>Demografický kontext</i>	24
<i>Postavení absolventů škol v celkové nabídce pracovních sil</i>	24
<i>Množství a typy pracovních příležitostí</i>	25
<i>Nezaměstnanost absolventů škol</i>	26
<i>Mzdové a další podmínky zaměstnávání absolventů škol</i>	27
KAPITOLA V. - ZMĚNY V POSTOJÍCH A OČEKÁVÁNÍCH ÚČASTNÍKŮ	28
KAPITOLA VI. - POLITIKY OVLIVŇUJÍCÍ PŘECHOD MLÁDEŽE ZE ŠKOLY DO PRAXE	31
1. POLITIKA ŠKOLSTVÍ.....	31
2. POLITIKA RESORTU PRÁCE A SOCIÁLNÍCH VĚCÍ.....	33
3. VZTAHY MEZI JEDNOTLIVÝMI RESORTY.....	35
4. VLIV DOMÁCÍCH AKTÉRŮ NA ÚZEMNÍ ÚROVNI.....	36
5. POLITIKA V OBLASTI PŘECHODNOSTI VZDĚLÁVACÍHO SYSTÉMU A CERTIFIKACÍ.....	38
6. VLIV NADNÁRODNÍCH PROGRAMŮ A ORGANIZACÍ.....	40
7. MONITOROVÁNÍ A VÝZKUM.....	42
<i>Statistická data a výzkum</i>	42
<i>Výše uvedený přehled statistických informací lze doplnit o další zdroje:</i>	43
<i>Dosavadní problémy a nedostatky monitorování a výzkumu</i>	44
SHRNUTÍ	45
POZNÁMKY K TEXTU:	47
PRAMENY A LITERATURA	48

PŘÍLOHA 1 STRUKTURA A FUNKCE INSTITUCIONÁLNÍHO SYSTÉMU TRHU PRÁCE

PŘÍLOHA 2 POPIS ŠKOLSKÉHO SYSTÉMU

PŘÍLOHA 3 PŘEHLED CERTIFIKACE VE VZDĚLÁVACÍM SYSTÉMU ČR

PŘÍLOHA 4 ZÁKLADNÍ POLITICKÉ A PRÁVNÍ DOKUMENTY

PŘÍLOHA 5 NEZAMĚSTNANOST ABSOLVENTŮ ŠKOL PODLE ÚZEMÍ

PŘÍLOHA 6 - TABULKY 1 - 28

PŘÍLOHA 7 - GRAFY 1 - 4

PŘÍLOHA 8 - SCHEMA VZDĚLÁVACÍ SOUSTAVY

Kapitola I. - Ekonomicko-sociální kontext a institucionální faktory

1. Charakteristika dosaženého stupně ekonomické a sociálně-politické transformace

Základní kroky transformačního procesu české ekonomiky včetně nezbytných institucionálních změn byly započaty v uplynulých letech, přičemž v současné době jsou dále rozvíjeny. Již v počáteční fázi procesu transformace byla uskutečněna téměř úplná liberalizace cen (prakticky přetrvává jen určitá regulace nájemného, elektřiny, plynu, vody pro obyvatelstvo, cen v osobní dopravě a ve zdravotnictví), s postupně každoročně prováděnými deregulačními opatřeními (zatím nebylo dosaženo úplné shody v rozhodovací sféře o rychlosti deregulačních opatření). Současně došlo k uvolnění zahraničního obchodu (dříve jen státní monopol), později též k liberalizaci mezd a konvertibilitě měny (s určitými výjimkami na kapitálovém účtu). Byla provedena reforma daňového systému, kompatibilní se systémy západoevropských zemí, jakož i reforma sociálního zabezpečení (viz dále). K rychlému postupu došlo zejména v oblasti privatizace v jejich nejrůznějších formách, včetně specifické metody kuponové privatizace a přímého prodeje podniků či jejich částí místním podnikatelům či zahraničním firmám. V současné době dosahuje podíl soukromého sektoru na tvorbě hrubého domácího produktu již asi tří čtvrtin. Česká republika se spolu s Maďarskem a Polskem stala jedním z hlavních směrů alokace zahraničních investic v regionu transformujících se ekonomik střední a východní Evropy (přímé zahraniční investice přesáhly během uplynulého období transformace již 7 mld. USD)

Jako pozitivum uplynulého období je zejména nutno vidět **obnovení růstu produkce** po jeho prudkém propadu v prvních letech transformačního procesu a i při některých přetrvávajících či nově vznikajících problémech byla např. dosažena dynamika hrubého domácího produktu v posledních dvou letech zhruba dvojnásobná ve srovnání s průměrným vývojem v ostatních členských zemích OECD. Úroveň produktu je však stále asi o desetinu nižší než v posledním předtransformačním roce. Ekonomické oživení vyvolalo též růst zaměstnanosti (po sestupném trendu v letech 1990-1993) a reálných příjmů občanů. Míra nezaměstnanosti je stále nízká. V letech 1992 - 1996 se registrovaná nezaměstnanost pohybovala kolem 3% (na základě výběrových šetření pracovních sil podle metodiky ILO je asi o 0,5 bodu vyšší) avšak se zřejmou tendencí růstu v příštích letech v souvislosti s očekávaným postupem restrukturalizace v privatizovaných podnicích. Státní rozpočet byl dlouhodobě vyrovnaný (i když v roce 1996 s určitými výjimkami) , velmi nízká je též veřejná zadluženost (méně než třetinová ve srovnání s Maastrichtskými kritérii Evropské unie).

K jednomu z největších současných problémů ekonomiky patří stále poměrně vysoká **inflace**, pohybující se v posledních třech letech zhruba mezi 9-10%. V poslední době k tomu

přistupuje též značně narůstající schodek zahraničního obchodu a v souvislosti s tím i celkový **schodek běžného účtu platební bilance**. V roce 1996 se tento schodek poprvé nepodařilo pokrýt ani aktivním saldem kapitálového účtu (devizové rezervy centrální banky ke krytí tohoto schodku jsou dostatečné a představují objem cca pěti měsíčních dovozů). Společnou příčinou těchto potíží může být i relativně rychlý růst reálných mezd - v posledních letech 8-9% ročně, převyšující výrazně růst produktivity práce, který dosahoval v tomto období jen cca 2-3%. (Podrobněji viz tabulka 1 v příloze). Některé výše zmíněné negativní tendence - zvláště deficit státního rozpočtu a deficit obchodní bilance - se od počátku roku 1997 prohlubují.

Jako nejvážnější transformační problém se jeví - a to i přes skutečně značný rozsah privatizace - stále **zaostávající restrukturalizace** průmyslu a **podnikové sféry** vůbec a z toho plynoucí nízká efektivnost ekonomiky. I když objem HDP na 1 obyvatele je po Slovinsku nejvyšší ze všech tranzitních zemí, dosahuje (měřeno na bázi kupní síly měn) v současné době asi jen poloviny průměrné úrovně zemí OECD. I při dosavadních vyšších tempech růstu HDP v ČR je přiblížení se úrovni zemí OECD zřejmě otázkou delší budoucnosti.

Přizpůsobování **sociální struktury** tržní ekonomice může být ve svém celku dlouhodobý proces. S obnovou soukromého vlastnictví a uvolněním trhu práce se však již objevily některé nové prvky. Na rozdíl od v minulosti téměř výlučného postavení ekonomicky aktivních osob - zaměstnanců, vznikly nové skupiny sebezaměstnaných osob: především soukromých podnikatelů, vlastníků a spoluvlastníků, vedoucích manažerů firem (podle statistického registru dosahuje podíl těchto osob cca 20% na celkovém počtu zaměstnaných). Převážná část zaměstnanců pracuje již v nestátním, zpravidla soukromém sektoru. Po desetiletích stagnace tak dochází k diferenciaci příjmů domácností: zatímco podíl celkových příjmů domácností v nejnižších a středních příjmových skupinách na objemu příjmů všech domácností se během uplynulých let snižoval, podíl příjmů pětiny domácností s nejvyššími příjmy se zvýšil z necelých 35% v roce 1988 na odhadovaných 40-45% v roce 1996. Nejchudší domácnosti představují nízkopříjmové skupiny ekonomicky aktivních osob s dětmi. Mezi příjmově nejbohatší domácnosti patří především domácnosti nových podnikatelů a vysoce postavených osob, zejména ve finančním sektoru, státní správě a všeobecně v zahraničních firmách (nemluvě o šedé či nelegální ekonomice unikající však možnostem objektivního sledování). Celkově je v ČR chudoba domácností, měřená podílem domácností pod hranicí stanoveného životního minima poměrně nízká (podle odhadů cca 3-5% domácností). Některé další podrobnosti charakterizující příjmovou a majetkovou diferenciaci domácností viz pramen (1).

Již v počáteční etapě byla vytvořena **záchranná sociální síť**, která byla postupně zdokonalována. S účinností od počátku roku 1996 je systém sociálního zabezpečení založen na třech základních pilířích: a) sociálním pojištění (důchodové, nemocenské a zdravotní pojištění a příspěvky na státní politiku zaměstnanosti, hrazené z příspěvků zaměstnavatelů a zaměstnanců s dosavadním napojením na státní rozpočet, b) státní sociální podpora (cca 10 položek, z toho asi polovina „means-tested“ ve vazbě na stanovené částky životního minima v závislosti na věku a počtu členů domácnosti), c) sociální pomoc (pro domácnosti žijící pod hranicí životního minima). Podrobnosti o legislativních ustanoveních včetně výše dávek viz pramen (2).

Politická transformace je po pádu totalitního režimu v roce 1989 charakteristická především plnou obnovou parlamentní demokracie, se současným již dvoukomorovým

parlamentem. Administrativně je území členěno na 77 okresů po cca 120 tis. obyvatelích. Samospráva existuje na úrovni obcí (cca 6200) a podle ústavy se počítá též se zřízením vyšších samosprávných celků - regionů. Dvě třetiny obyvatelstva žije ve městech, 95% obyvatel je české národnosti, 3% tvoří Slováci a podle odhadů Romové představují asi 1,6% obyvatel.

Regionální ekonomická a sociální diverzifikace, kterou lze v předtransformačním období v souvislosti s deformujícími vlivy socialistického plánování hodnotit jako výrazně nivelizačního charakteru, se postupně prohlubuje. Regionální nivelizace přetrvává v míře ekonomické aktivity¹ a částečně i ve mzdách. Významné regionální rozdíly se projevují především v úrovni nezaměstnanosti a počtu pracovních příležitostí a rovněž ve výkonnosti ekonomiky. Podrobněji viz pramen (1) a (3).

2. Základní socio-demografické trendy

Charakteristickým znakem stavu české populace je velmi **nerovnoměrná věková struktura**, daná minulým populačním vývojem. Současně se předchozí přírůstky obyvatelstva změnilo po roce 1994 v úbytky přirozenou měnou, jen zčásti nahrazované aktivním saldem zahraniční migrace.

Do konce 80. let si Česká republika udržovala poměrně nízký podíl starších osob a relativně vyšší zastoupení dětské složky. Proces stárnutí obyvatelstva byl zpomalen vysokou úmrtností osob již ve věku nad 40 let na straně jedné a zvýšenou úrovní porodnosti v 70. letech na straně druhé. Od konce 80. let se začal počet dětí snižovat, podíl starších osob se však přitom zvýšil jen mírně, takže stárnutí obyvatelstva nebylo v tomto období nijak významné. K výrazným změnám dojde však již v nejbližších letech, kdy se podíl dětské složky podle provedené projekce obyvatelstva dále značně sníží při současném výraznějším růstu podílu starší populace. Tento proces bude výrazný zejména po roce 2000 (což si mimo jiné vyžádá postupné prodloužení důchodového věku o 2 roky u mužů a o 4 roky u žen). Tento vývoj se již v projevuje v oblasti školství poklesem velikosti nástupních ročníků pro jednotlivé stupně vzdělávání. Současně bude mít i dopady pro trh práce v důsledku prudkého zvýšení podílu mládeže ve věku 25-29 let a rovněž vyšších věkových ročníků 30-59 let (podrobněji viz tabulka 15 v příloze). Růst celkového počtu obyvatel v produktivním věku bude při poklesu počtu v nejnižších věkových skupinách 15-24 let ve srovnání s předchozím vývojem již jen nevýrazný a postupně přejde ve stagnaci (po roce 2005 je očekáván výrazný dlouhodobý pokles).

3. Ekonomická aktivita obyvatelstva, struktura ekonomiky a trhu práce

Ve **vzdělanostní struktuře obyvatelstva** docházelo již v minulosti k soustavnému posunu ve prospěch vyšších kvalifikačních stupňů, především v souvislosti s generačními obměnami (kdy nově nastupující generace měly výrazně vyšší vzdělanostní strukturu než generace odcházející - viz tabulka 4 v příloze). Tento proces pokračoval i v období transformace. V roce 1996 měla základní vzdělání již jen čtvrtina obyvatel, nejpočetnější skupinou jsou obyvatelé se středním stupněm vzdělání (více než dvě třetiny), vysokoškolské vzdělání mělo cca 8% obyvatel (10% mužů, 6% žen). Vzdělanostní struktura zaměstnaných osob byla přitom značně příznivější než nezaměstnaných osob a nesrovnatelně lepší než osob ekonomicky neaktivních (podrobněji viz tabulka 2 v příloze).

Ekonomická aktivita obyvatelstva, značně vysoká v minulosti, se v průběhu transformačního období částečně snížila. K poklesu došlo zejména u skupin s předchozí relativně vysokou mírou ekonomické aktivity (tj. především u žen a osob v poproduktivním věku) a do určité míry zřejmě rovněž v důsledku růstu šedé nevidované ekonomiky. Přes určitý pokles je však stále ekonomická aktivita žen v ČR ve srovnání s řadou dalších zemí značně vysoká. V hlavních věkových skupinách produktivního věku 30-49 let se přitom s 80-90% mírou aktivity téměř neliší od mužů. (Podrobněji viz tabulka 3 v příloze)

Skutečný pokles zaměstnanosti byl v uplynulém období větší než naznačují údaje o snižující se míře ekonomické aktivity, neboť ztráty pracovních míst (odhadující se za uplynulé období na půl milionu, zejména v zemědělství a průmyslu) byly současně doprovázeny nárůstem nezaměstnaných osob. V posledním období v souvislosti s oživením ekonomiky došlo k růstu zaměstnanosti a k prudkému nárůstu počtu zahraničních pracovníků. Tito v České republice pracují buď jako sebezaměstnaní především v oblasti služeb (zejména státní příslušníci Vietnamu) nebo jako zaměstnanci (Slováci a Poláci pracují v různých dělnických profesích v odvětvích těžebního a zpracovatelského průmyslu zejména v příhraničních oblastech, občané Ukrajiny pracují zejména ve stavebnictví, apod.). Počet registrovaných cizích státních příslušníků pracujících v ČR se koncem roku 1996 přiblížil 200 tis. Po započtení dalších osob nelegálně pracujících se celkový počet cizinců pracujících v zemi odhaduje kolem 5% z celkového počtu pracovních sil. Charakteristickým rysem vývoje zaměstnanosti v posledních letech je - na rozdíl od řady zemí EU - vznik nových pracovních míst na plný úvazek. Počet osob pracujících na zkrácenou pracovní dobu činí cca 6% s průměrnou délkou pracovní doby cca 25 hodin týdně (přičemž plná pracovní doba je 40-42 hodin). Ve většině případů jde přitom o zkrácenou pracovní dobu na žádost samotných zaměstnanců (různé rodinné, zdravotní a obdobné důvody), jen v necelé pětině případů jde o nucenou zkrácenou pracovní dobu z iniciativy zaměstnavatele (případy podzaměstnanosti podle definice ILO). Přitom asi 4% osob má více než jedno zaměstnání, zpravidla z důvodů zvýšení svých příjmů.

Pokud se týká **míry nezaměstnanosti**, jsou při poměrně nízké průměrné úrovni značné rozdíly mezi skupinami obyvatel či regiony. Celkově vyšší je nezaměstnanost žen než mužů (o 1 % bod). Podle výběrového šetření pracovních sil činila např. ve 4. čtvrtletí 1996 při celkové míře nezaměstnanosti 3,5% nezaměstnanost mládeže ve věkové skupině 15-19 let asi

14% (z toho žen 16%) a ve věku 20-29 let přes 4% (u žen 5%). Rovněž vysoká je nezaměstnanost osob se základním vzděláním (10%) zatímco v případě osob s vyššími stupni vzdělání je podstatně nižší (u osob se středním stupněm vzdělání kolem 3%, u vysokoškoláků asi 1%). Rozdíly v míře nezaměstnanosti mezi osmi regiony se pohybují od 2% (Praha) do cca 7% (Severní Čechy), rozdíly mezi 77 administrativními okresy jsou mnohem výraznější (od 1 až po 9%).

Období transformace se mimo jiné projevilo výraznými odvětvovými **strukturálními změnami zaměstnanosti** (viz tabulky 17 a 18 v příloze). Podíl zemědělství a lesnictví poklesl prakticky na úroveň většiny zemí OECD. Absolutní počet pracovníků v sekundárním sektoru a jeho podíl dále značně poklesl (týká se zejména odvětví těžebního a většiny odvětví zpracovatelského průmyslu). Rozhodujícím sektorem ekonomiky se staly služby (podíl 52% počtu zaměstnaných v roce 1996 je však stále nižší než v zemích OECD). Ve struktuře tvorby hrubého domácího produktu (údaj národních účtů - SNA) zaujímá sektor služeb 54% (rok 1996) s vysoce převažujícím podílem tržních služeb a s nízkým a stále klesajícím podílem netržních služeb veřejného sektoru (jen kolem 10% tvorby HDP). Nejdále ve sféře služeb pokročila privatizace. Tento dynamicky se rozvíjející a předtím relativně zaostalý sektor byl schopen ihned absorbovat značnou část uvolňovaných pracovníků. Kromě požadavků na tradiční profese provozních pracovníků služeb (např. v obchodě a pohostinství) vzrůstaly též požadavky na zcela nové vysoce kvalifikované profese zejména v bankovníctví a dalších finančních službách, v daňovém a účetním poradenství, informačních službách, marketingu apod. Naproti tomu byl jen minimální zájem o nízkokvalifikované především pomocné manuální pracovní síly.

4. Institucionální systém řízení trhu práce a školský systém

Základní směry vývoje institucionální struktury trhu práce byly vytyčeny v roce 1990. Ještě v témž roce byla zřízena Správa služeb zaměstnanosti jako útvar Ministerstva práce s úkolem realizovat státní politiku zaměstnanosti. Současně došlo i k ustavení úřadů práce ve všech administrativních okresech republiky. Tím byl vybudován základní **institucionální systém služeb zaměstnanosti**. Z důvodů zvyšování nároků na zprostředkovatelskou činnost úřadů práce vznikly v další etapě pobočky a detašovaná pracoviště. V současné době má 77 úřadů práce v jednotlivých okresech celkem 157 poboček včetně detašovaných pracovišť. Správa služeb zaměstnanosti vytváří na centrální úrovni koncepci politiky zaměstnanosti a koordinuje aktivity s tím související, řídí a kontroluje činnost úřadů práce. Úřady práce vedou evidenci uchazečů o zaměstnání, vyplácejí hmotné zabezpečení uchazečům splňujícím podmínky pro jeho příjem, zprostředkovávají zaměstnání a poskytují informační a poradenské služby. Na základě hodnocení trhu práce v regionu připravují a realizují opatření v oblasti aktivní politiky zaměstnanosti, vydávají povolení k zaměstnání cizích státních příslušníků apod. (Podrobněji viz příloha č. 1, další informace o službách zaměstnanosti a aktivní politice trhu práce viz pramen (4) a pramen (5))

Vzdělávací soustava je v České republice - obdobně jako v ostatních zemích - tvořena samostatnými vzdělávacími stupni (podrobně viz příloha č. 2). Pokud jde o **institucionální systém školství** (viz pramen (7)), má centrální orgán - Ministerstvo školství, mládeže a

tělovýchovy - značný podíl pravomocí a odpovědností. Zabývá se koncepcí a strategií školské politiky státu, připravuje návrhy školských zákonů a řídí výkon státní správy ve školství. Zároveň řídí školy ve věcech výchovy a vzdělávání a schvaluje všechny vzdělávací programy škol (kurikula). Vedle toho MŠMT zřizuje a zrušuje státní střední a vyšší odborné školy (výjimkou jsou v současné době pouze školy zřizované ministerstvem zemědělství a školy policejní a vojenské). MŠMT rozděluje finanční prostředky na úroveň okresů, jmenuje a odvolává ředitele škol a vydává předpisy týkající se vzdělávání.

Řízení školství v okresech je odděleno od ostatní státní správy. Středním článkem řízení jsou školské úřady v okresech. Na školské úřady je zákonem delegována rozhodující část řídicích a správních kompetencí v oblasti předškolní výchovy, základního školství a řada správních kompetencí v oblasti středního školství. Jako samosprávné orgány jsou zřizovány okresní školské rady, které mají uplatňovat zájmy rodičů a žáků.

Česká školní inspekce je orgánem státní správy zřizovaným MŠMT pro výkon inspekčních činností.

Vysoké školy jsou od roku 1990 při stanovování obsahu a organizace studia zcela samostatné. Rozhodující úlohu mají orgány akademické samosprávy. Hodnotící funkci má Akreditační komise zřízená vládou ČR. Správní funkce ministerstva školství je v oblasti vysokého školství fakticky omezena na oblast financování vysokého školství a na výkon registračních procedur.

Ministerstvo práce a sociálních věcí je prostřednictvím úřadů práce odpovědné za rekvalifikace, které i financuje. Rekvalifikace mohou probíhat v institucích, které byly k tomu akreditovány MŠMT, nebo ve školách.

Formy vzdělávání dospělých mimo školskou soustavu nejsou v kompetenci žádného ústředního orgánu státní správy.

Kapitola II. - Vymezení přístupu a pojetí procesu přechodu mládeže ze školy do zaměstnání

Přechod mládeže ze školy do zaměstnání je obecně ovlivňován zejména školskou soustavou a jejími změnami, podmínkami na trhu práce i demografickými faktory. V České republice došlo v posledních letech ve všech těchto oblastech k podstatným změnám. Přitom úspěšnost zařazování absolventů škol na trh práce je stále poměrně vysoká. Při charakterizování procesu přechodu mládeže ze školy do zaměstnání v České republice je proto důležité akcentovat některá specifika, která se ve vývoji ČR ve srovnání s ostatními zeměmi vyskytují a která se zpráva snaží postihnout. Těchto specifík je několik

První z nich se týká období, v němž se přechod mladých lidí ze školy do práce sleduje. **Časový úsek**, který zpráva postihuje a v rámci něhož jsou změny zkoumány, je však poměrně krátký: jde většinou o období od roku 1990 do současnosti. I když by u některých aspektů přechodu mladých lidí ze školy do práce bylo užitečné ještě delší období, nebylo by v případě

České republiky pro vystižení změn a vývoje relevantní. Hlavním důvodem je zásadní politický, ekonomický a sociální zvrat, k němuž v České republice došlo po listopadu 1989. Ten totiž způsobil zásadní změnu veškerých okolností, za nichž přechod ze školy do práce probíhá. Navíc stav před rokem 1990 není stavem, k němuž by bylo užitečné se vracet nebo čerpat z něj inspiraci. Tyto změny zasáhly všechny hlavní oblasti ovlivňující přechod ze školy do práce.

Druhým specifikem, které je účelné objasnit, jsou **věkové skupiny mladých lidí**, na které je zpráva zaměřena. V České republice přecházejí největší počty mladých lidí ze školy do praxe ve věku 18 - 19 let po ukončení středoškolského vzdělávání. Druhou vlnu přechodu ze školy do práce pak představují absolventi vysokých škol: z bakalářského stupně přecházejí do práce ve věku kolem 22 let, po dokončení úplného vysokoškolského vzdělávání pak ve věku 24 - 25 let. Proto jsou ve zprávě prezentovány především údaje týkající se těchto věkových skupin. Při agregaci se nejčastěji používá věkových skupin 15 - 19 let, 20 - 24 let a 25 - 29 let.

Dalším aspektem je **zvýšení motivace** mladých lidí k dosahování co nejvyššího vzdělání, k němuž v České republice došlo zejména v posledních letech. Zájem dosahovat vyššího vzdělání byl v ČR tradičně vysoký, ekonomická reforma jej však posílila. Vedla k rozevření příjmové škály ve prospěch pracovníků s vysokou kvalifikací. Na toto zvýšení motivace je účelné poukázat proto, že i ono vede k prodlužování průměrné délky vzdělávání mladých lidí², a tím k odsouvání přechodu ze školy do práce do vyššího věku.

Specifické podmínky pro přechod mládeže ze školy do zaměstnání souvisejí rovněž se **strukturou vzdělávání** a s celkovou **transformací školství** v České republice. Ve vzdělávání má tradičně výraznou úlohu středoškolské vzdělávání, kterým prochází téměř veškerá populace, přičemž většina mladých lidí po jeho absolvování odchází do zaměstnání.. Proto pro sledování přechodu mládeže ze škol do zaměstnání mají v současné době největší vliv změny na této úrovni školské soustavy a zejména její vazby na trh práce.

Liberalizace školství po roce 1989, včetně vzniku soukromých škol, umožnila školám aktivně přispět ke změnám kurikula a rozšířit spektrum studijní nabídky. Na základě experimentálního ověřování byly zavedeny i některé inovativní prvky do struktury vzdělávání, které zvýšily jeho variabilitu a průchodnost. Vytvořily se tak lepší podmínky pro mladé lidi, kteří chtěli dosáhnout vyšší úroveň vzdělání a rozšířit počet let studia.

Zpráva se zabývá i **politikami**, které si kladou za cíl usnadnit mladým lidem přechod ze školy do práce, tj. programy a opatřeními, která jsou iniciována odpovědnými institucemi zejména v rezortech školství a práce. Počet těchto programů v České republice však není vysoký. Je potřebné již na tomto místě vysvětlit, že je tomu tak zejména proto, že přechod mladých lidí ze školy do práce probíhá v České republice bez závažnějších problémů, takže ofenzívnější zásahy zatím nebyly nutné. Přispívá k tomu jak nízká míra nezaměstnanosti vůbec a míra nezaměstnanosti mladých lidí, tak i poměrně krátká doba, ve které mladí lidé získají zaměstnání. Výraznější problémy se vyskytovaly v případě mládeže bez kvalifikace, zejména mladistvých do 18 let a romské populace, kteří se často stávají dlouhodobě nezaměstnanými. Proto i skladba programů řešících nezaměstnanost mládeže je na tyto skupiny stále více zaměřena.

Podobnou otázkou je i sledování přechodu ze školy do práce z **regionálního hlediska**. I když se v České republice regionální rozdíly nepochybně projevují, nejsou ve

srovnání s národním průměrem markantní. Týká se to jak míry studijní angažovanosti mladých lidí, tak i míry jejich ekonomické aktivity. Proto se ve zprávě častěji vyskytují údaje popisující situaci ve státě jako celku, než v jednotlivých regionech. Výraznější regionální rozdíly se projevují zejména v míře nezaměstnanosti a proto jsou přehledy o nezaměstnaných absolventech škol uváděny i v regionálním průřezu.

Demografický vývoj ovlivňuje přechod mládeže ze škol do zaměstnání v tom smyslu, že rozdílně početné ročníky mládeže zvyšují nebo snižují v rámci dané kapacity škol možnosti získat vyšší stupeň vzdělání a v rámci dané úrovně poptávky po pracovní síle možnost získat trvalé zaměstnání. V České republice se téměř od počátku 90. let, tedy po téměř celé sledované období, snižují počty mladých lidí v populačních ročnících (kohortách). V současné době je nejhlubší pokles v ročnících, které vstupují do středních škol nebo jsou v jejich nižších ročnících.

Pro vystižení všech stránek přechodu mladých lidí ze školy do práce by v některých případech bylo potřeba zvláštních šetření a průzkumů. Ty však vyžadují i jistý čas, který pro vykonávání takových prací nebyl k dispozici. Při zpracování zprávy byla snaha využít veškerých dostupných informací. V průběhu tohoto roku budou zahájena některá další sociologická šetření zaměřená na absolventy všech úrovní škol, jejichž výsledky by mohly doplnit závěry této zprávy již počátkem příštího roku.

Další potřebná vysvětlení metodologického i jiného rázu jsou uvedena přímo v textu jednotlivých kapitol či v odkazech.

Kapitola III. - Průběh a podmínky přechodu mládeže ze školy do zaměstnání

1. Celková charakteristika studijní a pracovní angažovanosti mládeže

Doba přechodu mladých lidí ze školy do práce je v České republice určena v největší míře **uspořádáním školské soustavy** (viz schema školské soustavy v příloze č. 2). Základní vzdělávání je devítileté (do roku 1995 bylo osmileté)³. Začíná v 6 letech věku dětí, končí ve věku 15 let. V tomto věku tedy existuje první možnost přechodu ze školy do zaměstnání. Realizuje ji však jen velmi nízký počet dětí. Další možností je přechod po dalších dvou letech (z učebních oborů, kde se mládež vzdělává pro méně náročná povolání), ta se rovněž týká jen nepatrného podílu mladých lidí, protože velká většina se jich vzdělává déle. Po třetím roce vzdělávání, tedy ve věku 18 let, končí své vzdělávání mladí lidé, kteří se vzdělávají v učňovském školství (v učebních oborech bez maturity) a po čtvrtém roce všichni ostatní, kteří končí ve věku 19 let středoškolské vzdělávání ve všech třech hlavních druzích středních škol (tj. absolventi gymnázií, středních odborných škol a absolventi učebních oborů s maturitou).

Přechod ze školy do praxe po ukončení terciárního vzdělávání se uskutečňuje po dalších třech, čtyřech, pěti a šesti letech.

Přechod mladých lidí ze školy do praxe v České republice lze popsat statistickými údaji, které vystihují dva hlavní znaky tohoto přechodu: za prvé kolik mladých lidí (resp. jaký procentní podíl populačního ročníku) a v jakém věku přechází ze školy do praxe a za druhé jak tento přechod probíhá (tj. např. jak je rychlý, jaké problémy při něm vznikají apod.).

Po ukončení povinné školní docházky pokračuje v současné době (podle údajů ministerstva školství) v dalším vzdělávání 96 % absolventů základní školy (ISCED 1 a 2). Ti vstupují do některého ze tří druhů středních škol (ISCED 3). V současné době asi 15 % z těch, kteří vstupují do středních škol, přechází do čtyřletých středních všeobecně vzdělávacích škol (gymnázií), asi 38 % do většinou čtyřletých středních odborných škol a asi 47 % do většinou tříletých středních odborných učilišť (viz tabulka 11 v příloze). Studenti všech těchto tří druhů středních škol ve vysoké míře ukončí své vzdělávání, protože jejich neúspěšnost při studiu je velmi nízká. Podle propočtů Ministerstva školství dokončí ve středních všeobecně vzdělávacích školách (gymnáziích) studium asi 95 % přijatých, ve středních odborných školách asi 93 % a ve středních odborných učilištích asi 90 % přijatých. Neúspěšní studenti mohou přejít na méně náročný obor v rámci středoškolského vzdělávání. Žáci se špatným prospěchem již na základní škole se mohou pokračovat v přípravě na nenáročná povolání v učebních oborech se zvlášť upravenými osnovami na učilištích. Další možností (od roku 1995) je 1-3letá příprava pro výkon jednoduchých činností v nově zřízených praktických školách. Tyto školy mohou navštěvovat i žáci, kteří splnili povinnou školní docházku na zvláštní nebo pomocné škole. Pro zdravotně postiženou mládež (tělesné a smyslové postižení) jsou určeny speciální školy. Tyto školy (s výjimkou škol pro mentálně postižené⁴) poskytují žákům vzdělání odpovídající úrovni příslušné školy pro běžnou populaci, volí však k dosažení cíle metody speciální pedagogiky.

Zatímco po ukončení základní školy dochází k jen málo frekventovanému přechodu ze školy do zaměstnání (asi 4 % populačního ročníku), po ukončení střední školy přechází v České republice ze školy do praxe nejvyšší podíl mladých lidí. V roce 1995 totiž bylo přijato do škol na terciární úrovni (ISCED 5, 6, 7) asi 27 % devatenáctiletých. To znamená, že asi 73 % devatenáctiletých, kteří ukončili střední školu, přecházelo ze školy do praxe. Z těch, kteří vstupovali do dalšího stupně vzdělávání, jich asi čtvrtina zahajovala neuniverzitní terciární vzdělávání⁵ (ISCED 5), čtvrtina zpravidla tříletý bakalářský stupeň vysokoškolského vzdělávání (ISCED 6) a polovina zpravidla pětileté úplné vysokoškolské vzdělávání (ISCED 7). Přechod mládeže školským systémem zachycují grafy v příloze.

Údajům o míře studijní angažovanosti mládeže odpovídají také **údaje o míře její ekonomické aktivity**. Statistické údaje výběrového šetření pracovních sil z podzimu 1996 (viz tabulka 7 v příloze) ukazují, že z celkového počtu patnáctiletých bylo ekonomicky aktivních jen 3 %. Z osmnáctiletých jich bylo ekonomicky aktivních již 39 %, protože mezi ně již patří absolventi tříletých středních odborných učilišť. Z devatenáctiletých již byla více než polovina ekonomicky aktivních (56 %) a z dvacetiletých 68 %. To již zahrnuje všechny absolventy středních škol nepokračující ve studiu. V dalších věkových skupinách se procento zaměstnaných dále zvyšuje nad 70 %, takže např. u čtyřadvacetiletých činí 75 %, u osmadvacetiletých 81 % a u devětdvacetiletých 84 %. Ve věkových skupinách nad 20 let jsou vedle podílu zaměstnaných nejvyšší podíly osob (žen) pečujících o děti. Podíl žen na

mateřské dovolené ve věkové skupině 20 - 24 let klesá (v roce 1996 to bylo téměř 13%) a snižuje se i ve věkové skupině 25-29 let. Naproti tomu se zvyšuje podíl studujících žen v obou těchto věkových skupinách (viz tabulka 6 v příloze).

Důležité informace o přechodu ze školy do praxe poskytují také údaje o nezaměstnaných absolventech škol⁶, protože vypovídají o tom, do jaké míry jsou tito mladí lidé úspěšní při hledání a nalezení pracovního místa. V dubnu 1996 bylo v České republice nezaměstnaných 4,6 % absolventů středních odborných učilišť, 2,9 % absolventů středních odborných škol, 2,8 % absolventů středních všeobecně vzdělávacích škol (gymnázií) a 1,5 % absolventů vysokých škol (viz tabulka 21). Tyto údaje potvrzují obecně platný jev, že čím vyšší úroveň vzdělání lidé dosáhli, tím je mezi nimi méně nezaměstnaných.

Všechny dosud prezentované údaje naznačují, že přechod ze školy do práce je v České republice většinou plynulý a bez větších problémů.

2. Vliv ekonomické transformace a sociálních změn na přechodové modely

Podmínky přechodu ze školy do zaměstnání v České republice se v 90. letech měnily, a to zejména v důsledku ekonomické transformace. Nejvýraznější obecnou změnou bylo opuštění systému centralistického direktivního řízení počtů a struktury studujících ve středních a vysokých školách, počtů pracovníků v podnicích. Další výrazný vliv měly i rychlé přesuny pracovních sil mezi sektory i v rámci odvětví, kdy odhadem cca 40% pracovních sil během pěti let změnilo své zaměstnání. Atraktivními se staly profese, které byly nově žádány trhem práce a rovněž i lépe odměňovány. Rychle rostl počet zakládaných soukromých firem, zejména malých a středních. Těmto změnám se museli přizpůsobit i mladí lidé ve výběru studia a v respektování požadavků zaměstnavatelů.

Privatizace podniků ovlivnila vývoj učňovského školství, v rámci něhož došlo k jeho oddělení od podnikové sféry, přičemž stát převzal povinnost hradit náklady na vzdělávání za ty žáky, kteří se nepřipravovali pro konkrétní podnik. V důsledku těchto změn poklesl zájem podniků o financování přípravy učňů. Současně pod vlivem rozšíření jiných vzdělávacích možností - zejména na středních odborných školách - se snížil zájem žáků o vstup do učňovských oborů.

Zvýšila se motivace lidí k práci a k dosažení vyšších výdělků závislých ve značné míře na úrovni dosaženého vzdělání. Rozšíření možností studia, stimul vyšších výdělků atd. na jedné straně a současné zvýšení životních nákladů, zejména nákladů na bydlení na straně druhé, vedou také k tomu, že mladí lidé odsouvají zakládání rodin a narození dětí do pozdějšího věku. Tyto vlivy jsou patrné i na vývoji charakteristik přechodu absolventů ze školy do zaměstnání.

Změny ve věku a proporcích mládeže přecházející ze školy do zaměstnání

Participace příslušných populačních ročníků na středoškolském vzdělávání se v průběhu 90. let rychle zvyšovala. Mezi lety 1990-1995 došlo ke zvýšení až o 8 procentních bodů (viz tabulka 10 v příloze). Dokládá to zvyšující se snahu mladých lidí získat vyšší vzdělání, a tím i lepší a lépe placenou práci.

Změnily se také proporce zvolených vzdělávacích cest v rámci středoškolského vzdělávání, přesněji řečeno v rámci středškolského odborného vzdělávání. (Podíl mladých lidí vstupujících do středních všeobecně vzdělávacích škol - gymnázií - byl i na počátku ekonomické reformy přibližně stejný jako nyní a za posledních 5 let se pohybuje stále v rozpětí 15 - 17 % z celkového počtu studentů vstupujících do středních škol.) Výrazně se totiž zvýšil podíl mladých lidí vstupujících do středních odborných škol. Ve školním roce 1990/91 činil asi 23 % a ve školním roce 1995/96 již asi 38 %. Opačný vývoj je patrný u mládeže vstupující do středních odborných učilišť. Ten činil ve školním roce 1990/91 asi 60 % a po pěti letech ve školním roce 1995/96 již jen asi 47 % (viz tabulka 11 v příloze). Protože střední odborné školy poskytují vzdělání ukončené zkouškou, jejíž složení opravňuje ucházet se o vysokoškolské studium, vyjadřuje tento trend zvyšující se snahu mladých lidí dosáhnout vyšší úrovně vzdělání.

V důsledku změn ve struktuře zaměstnanosti došlo i ke změnám ve struktuře studujících podle studovaných oborů. Snížily se podíly studentů v technických oborech a zvýšily se v oborech ekonomických a v dalších oborech sektoru služeb (viz tabulka 12).

Podobný trend vyjadřující snahu dosáhnout co nejvyšší úroveň vzdělání se projevuje i v období ukončení středoškolského vzdělání a vstupu do vysokoškolského vzdělávání. Podle údajů Ministerstva školství projevovalo koncem 80. let zájem o **vysokoškolské vzdělávání** (vyjádřený počtem uchazečů) asi 30 % osmnáctiletých. V současné době je to asi 40 %. Protože však jsou ke studiu přijati jen někteří uchazeči, jsou podíly přijatých nižší (zhruba polovina uchazečů o studium), avšak i ty rostou. V uvedeném období se zvýšily z asi 15 % v roce 1991 na asi 21 % z počtu osmnáctiletých v roce 1995⁷ (viz pramen (7)).

Změny v míře ekonomické aktivity mládeže

Od počátku 90. let se změnila proporce mezi studujícími a zaměstnanými mladými lidmi. Ve věkové skupině 15 - 19 let se v období 1991 - 1996 snížil podíl ekonomicky aktivních ze 34,4% na 25,6 % (údaje výběrového šetření pracovních sil - labour force sample survey). Ve věkové skupině 20 - 24 let se snížil ze 73,2 % na 71,4 % a ve věkové skupině 25 - 29 let z 83,3 % na 79,0 %. Snižující se podíly se vyskytují u mužů i u žen. U žen je ovšem míra ekonomické aktivity nižší než u mužů. Ve třech zmíněných věkových skupinách se podíly snížily takto :

Věková skupina	Podíl ekonomicky aktivních v %			
	1991		1996	
	Muži	Ženy	Muži	Ženy
15 - 19	35,4	33,4	28,3	22,6
20 - 24	88,3	57,4	84,2	58,1
25 - 29	98,0	68,0	96,3	60,9

Podrobnější údaje jsou uvedeny v tabulce 6 v příloze

Hlavní příčinou nižších podílů ekonomické aktivity žen je jejich mateřská dovolená. Podíl žen na mateřské dovolené se však období 1991 - 1996 výrazně snížil. Ve skupině 20 - 24 let ze 30,2 % na 12,9 % a ve skupině 25 - 29 let ze 26,5 % na 18,5 %. (viz tabulka 6 v příloze) Odráží to jak snahu mladých lidí odsouvat narození dětí do vyššího věku, tak i současnou snižující se porodnost v České republice.

Některé sociální změny

V přechodu mladých lidí ze školy do zaměstnání se v České republice odrážejí i některé sociální změny. Ačkoliv se tyto změny sledují obtížněji než změny ekonomické, protože probíhají pomaleji, jsou patrné i v období od počátku 90. let. Jednou z nejvýznamnějších změn je diferenciací obyvatelstva, resp. zaměstnaných osob podle příjmů. V České republice byla do konce 80. let snad největší nivelizace mezd ze všech bývalých komunistických zemí. V souvislosti s ekonomickou reformou se příjmy zaměstnaných osob začaly diferencovat a tento proces pokračuje i nadále. Průměrné mzdy rostou, a to i mzdy reálné (očištěné od vlivu inflace), a zároveň se příjmy více diferencují (viz tabulky 5). To vše mladé lidi motivuje jak k dosažení co nejvyššího vzdělání i k osvojování dalších znalostí, které jsou požadovány od uchazečů na pozice pracovníků s vyššími mzdami (např. jazykové znalosti, schopnost práce s počítačem, praktické zkušenosti apod.).

Stále častěji se vyskytují případy, kdy studenti odkládají dokončení studia, aby se mohli účastnit stáží nebo po určitou dobu vykonávat pracovní činnost. Týká se to téměř výhradně studentů na vysokých školách, zatímco u studentů středních škol jsou tyto případy jen zcela výjimečné. V současné době v České republice značná část studentů vysokých škol studuje déle než obvyklých pět let. Přispívají k tomu i stále větší možnosti kontaktů se zahraničím. Podle odhadů učiněných na základě průzkumu mezi studenty má 45 % studentů možnost využívat nabídky odborných stáží v zahraničí. (Zdaleka ne všichni však tuto možnost skutečně využijí.) Přechod ze školy do práce se tedy v případě studentů vysokých škol jednak

posouvá do vyššího věku a jednak do období před ukončením studia stále více pronikají prvky pracovní činnosti, takže hranice mezi školou a prací se stává méně ostrá než dříve.

Rostoucí význam vzdělání v sociální diferenciaci české společnosti a také rostoucí variabilita vzdělávacích programů středních a vysokých škol vede k větší individualizaci vzdělávacích drah. Význam, přisuzovaný vzdělání v České republice, dokládají výsledky mezinárodního průzkumu Eurodelhpi, při němž čeští respondenti přisoudili vzdělání nejvyšší hodnotu ze všech 16 sledovaných zemí⁸ (viz pramen (8)).

Ekonomická aktivita studující mládeže

Případy, kdy mladí lidé během své přípravy ve škole souběžně vykonávají nějaké zaměstnání, jsou v České republice odlišné u studentů středních škol a vysokých škol.

U **studentů středních škol** se vyskytuje ve velmi omezeném rozsahu. Mládež v tomto věku, která v České republice studuje, se věnuje ve větší míře studiu bez souběžného zaměstnání, než je tomu v průměru zemí OECD. Vývojové trendy v České republice toto specifikum stále více zdůrazňují. Ve věkové skupině 15 - 19 let. v České republice se podíl studujících mladých lidí se souběžným zaměstnáním snížil v období 1993 - 1996 ze 4,5 % na 2,4 %, zatímco v zemích OECD činil v roce 1994 ve skupině 16 - 19 let 16 % (viz tabulka 8).

Pokud studenti středních škol získávají nějaké příjmy z pracovní činnosti, jde téměř vždy o příležitostné a spíše jednorázové pracovní činnosti, jejichž účelem je získat nějaký výdělek, zatímco vztah této činnosti k budoucímu zaměstnání tu téměř není patrný. Častěji pracují studenti středních škol o prázdninách. Ve většině případů jde o pracovní činnosti méně náročné, které lze vykonávat po velmi jednoduchém zapracování.

Studenti vysokých škol vykonávají pracovní činnosti souběžně se studiem mnohem častěji. Průzkum z roku 1995 ukázal, že asi 80 % studentů vysokých škol je výdělečně činných (pravidelně nebo příležitostně) již během svého studia (viz pramen (9)). Často jde o podobnou motivaci jako u studentů středních škol, tj. získat určitý výdělek bez vazby k případnému budoucímu zaměstnání při výkonu méně kvalifikovaných činností. Částečně (zejména u studentů vyšších ročníků) však jde i o případy pracovní činnosti u budoucího zaměstnavatele. V některých případech se studenti vysokých škol věnují i soukromému podnikání. Zde je již vazba na zvolený obor studia a budoucí profesí mnohem silnější. To rovněž usnadňuje přechod mladých lidí ze školy do zaměstnání.

V posledních letech se mezi studenty vysokých škol častěji vyskytují případy prodlužování doby studia. Zatím však tento trend nebyl podroben podrobnějšímu zkoumání, které by jej umožnilo lépe popsat a postihnout jeho souvislosti s pracovní činností během studia.

3. Vliv školského systému na uplatnění mládeže v praxi

K nejvýznamnějším charakteristikám vzdělávacího systému, které ovlivňují modely přechodu mladých lidí ze školy do praxe patří v ČR :

- změněná délka povinné školní docházky a základní školy
- změny ve struktuře vzdělávání, zejména v poměru všeobecného a odborného vzdělávání
- kvalita přípravy na práci, připravenost pro další vzdělávání
- důvěryhodnost a flexibilita certifikace
- předčasné odchody žáků ze vzdělávacího systému před získáním potřebné kvalifikace
- styk s praxí během studia, praktické zkušenosti učitelů a profesní poradenství

Délka prvotního vzdělávání

Školský systém je tvořen relativně samostatnými stupni vzdělávání, ve kterých se s postupující transformací začínají stírat původně ostré hranice mezi jednotlivými stupni i druhy škol, takže se systém v mnoha ohledech stává spojitější a průchodnější. Nejkratší délka přímého postupu v prvotním vzdělání až do nejvyšší, vědecké úrovně je 20-21 let.

Zásadní změnou v délce prvotního vzdělávání bylo rozhodnutí, že povinnou devítiletou školní docházku je nutné realizovat celou na základní škole. Tím došlo k prodloužení délky o jeden rok, protože před rokem 1996/97 mohli na střední školy přecházet již žáci z 8. ročníku základní školy. Většina z nich této možnosti využívala. K prodloužení délky studia přispělo (v roce 1995) rovněž zařazení 2-3,5 letých vyšších odborných škol do systému postsekundárního studia (současně zrušeno pomaturitní studium) a prodloužení délky vysokoškolského studia ze 4-5 let na 5-6 let (v roce 1990).

Kromě legislativních změn ve školském systému dochází k prodlužování průměrné doby studia i v důsledku toho, že studenti variabilnějším způsobem než dříve kombinují a doplňují studium jednotlivých škol. Je to umožněno rozvojem nabídky nástavbového vzdělávání a postsekundárního vzdělávání, které umožňuje jak přechod do praxe, tak zvyšuje průchodnost vzdělávacím systémem. Prodlužování reálné délky vysokoškolského studia je zřejmě způsobeno také tím, že mnozí studenti studují na více fakultách, v průběhu studia jednoho oboru nebo po jeho dokončení zahajují studium jiného oboru, kombinují studium s prací ap. Tyto změny umožňují studentům vytvářet si individuální studijní cestu.

V důsledku uvedených změn v délce vzdělávání dochází k tomu, že stále **větší část mladých lidí zůstává déle ve vzdělávacím systému** a jejich přechod ze školy do praxe se odkládá.

Na druhé straně se ovšem v souvislosti se zkrácením povinné školní docházky a prodloužením základní školy začíná objevovat **problém přechodu do praxe mladých nemotivovaných lidí bez jakékoli kvalifikace**. Absolventi 9. třídy nemají již povinnost dále se vzdělávat a mohou se stát výraznou problémovou skupinou na trhu práce, která je před 16 rokem věku prakticky nezaměstnatelná. Dosud se tento problém zásadně neprojevil, protože většina absolventů základní školy pokračovala povinně alespoň v elementární odborné

přípravě. Očekává se však, že dosud minimální procento této populace lokalizované zejména v problémových regionech (severní Čechy, severní Morava) se může podstatně zvýšit.

Struktura vzdělávání, poměr všeobecného a odborného vzdělávání

Převaha odborného vzdělávání na středoškolském stupni měla dosud poměrně **příznivý vliv na přechod** mladých lidí ze školy do praxe. Poměrně široce koncipovaná odborná příprava umožňuje mladým lidem dřívější přímý vstup na trh práce, přičemž se ukazuje jejich dobrá flexibilita. Ukazuje se však, že se zvyšujícími se nároky trhu práce bude získávat na významu všeobecné vzdělávání. Z tohoto pohledu se jeví jako nezbytná výraznější podpora rozvoje všeobecného vzdělávání jako základu pro pozdější odborné vzdělávání na postsekundární či terciární úrovni.

Přes rozvoj **gymnázií**, zejména víceletých, nedošlo v rámci středoškolského vzdělávání k jejich výraznějšímu zastoupení. Zatímco v r. 1990/91 bylo přijato do všeobecného vzdělávání 16,7% žáků a do odborného (SOŠ, SOU) 83,3%, v r. 1995 mírně poklesl **podíl všeobecného** vzdělávání na 14,7% žáků z celkového počtu přijatých do středních škol (viz tabulka 11 v příloze). V rámci odborného vzdělávání došlo k expanzi středních odborných škol s maturitou (často soukromých). Tyto školy zároveň absorbovaly odliv zájmu žáků o učební obory. Projevuje se tak zájem studentů o získání odborného vzdělání s maturitou, které poskytuje širší možnosti další kariéry ve srovnání s výučním listem a zároveň absolventům umožňuje přímý vstup do povolání, pokud nejsou přijati na vysokou školu.

Rovněž struktura **postsekundárního a terciárního vzdělávání** se r. 1989 výrazně změnila, zejména ve smyslu vertikální diferenciaci. Nově realizované bakalářské studium nemá v českém vzdělávacím systému delší tradici, a proto se první absolventi setkávali s problémem jeho uznání zaměstnavateli a jeho finančního ohodnocení. První absolventi vyšších odborných škol se naopak díky rozsáhlé odborné praxi a kontaktům se zaměstnavateli již během studia snadno uplatňují. Přesto i na tuto úroveň studia si zaměstnavatelé teprve zvykají - absolventi někdy mají problémy se získáním vyšších pozic, které by při své kvalifikaci mohli zastávat. Zavedení nové netradiční úrovně kvalifikace přechod těchto mladých lidí do praxe dočasně ztížil, i přes jejich dobré kvalifikační předpoklady.

Kvalita přípravy na práci, připravenost pro celoživotní studium

V průběhu transformace došlo ve vzdělávacím systému k přizpůsobení struktury i obsahu vzdělávání novým potřebám kvalifikované práce. To přispělo k usnadnění přechodu mladých lidí do praxe, takže nedošlo k zásadním problémům uplatnitelnosti z důvodu zastaralé kvalifikace. Dochází k omezení oborů orientovaných na přípravu pro povolání v útlumových odvětvích (tj. zemědělství, těžební průmysl i některá další průmyslová odvětví postižená v současné době propadem výroby) a k rozšiřování spektra vzdělávacích možností orientovaných na povolání v konjunkturálních odvětvích (tj. terciární sféra, stavebnictví). Tento proces je ovšem neřízený, ovlivňovaný zájmem uchazečů o určité obory studia, a proto se projevují často nerovnoměrné výkyvy (např. nedostatek uchazečů o technické obory),

způsobené spíše bezprostřední situací na trhu práce než dlouhodobými tendencemi jeho očekávaného vývoje.

V **odborném vzdělávání** je vysoká míra inovace kurikula podle změn oborů, na něž se student připravuje i podle potřeb soukromého podnikání (učivo zaměřené na marketing, management, finanční vztahy, příprava pro malovýrobní a řemeslné technologie, pro činnosti obchodního charakteru a pro činnosti v oblasti služeb).

Dochází rovněž k **zevšeobecnování odborného vzdělávání**, které zvyšuje flexibilitu a uplatnění absolventů na trhu práce. Zatímco před r. 1989 byly vzdělávací programy odborného školství (tj. SOŠ a SOU) prvotně orientovány na odborné znalosti a praxi, v současné době se akcentuje i v odborné přípravě širší profil žáka. Podíl všeobecně vzdělávacích předmětů se pohybuje v jednotlivých oborech od 20% do 50%. Přitom dochází k posunům v následujícím směru :

- vzdělávací programy odborného školství směřující k maturitě získávají více všeobecný charakter, a jsou stále více chápány jako základ pro další specializované vzdělávání. O tom svědčí změny v kurikulu těchto vzdělávacích programů (např. vznik kombinovaných technicko-ekonomických oborů nebo vznik technických a ekonomických lyceí).

- vzdělávací programy odborného školství směřující k vyučení získávají vyšší podíl praktického výcviku, přičemž se projevuje snaha, aby získávané manuální dovednosti byly jak bezprostředně použitelné v konkrétním podniku tak, aby měly také obecněji použitelný charakter v rámci standardů sjednocující se Evropy. Specializovanější vzdělávání v učebních oborech ztěžuje přechod do praxe zejména u těch absolventů, kteří nejsou sponzorováni podniky a kteří nemají přímou vazbu na budoucího zaměstnavatele. Jejich významná část pokračuje v nástavbovém vzdělávání.

Většina **vysokých škol** prochází transformací obsahu a organizace studia, která je flexibilnější ve vztahu k měnícím se podmínkám společnosti i k trhu práce. Studium se většinou dělí do bloků nebo cyklů s velkým podílem volitelných předmětů, především ve vyšších ročnících, kde tento podíl někdy představuje až 40 % studijní nabídky. Dochází k větší rozmanitosti studijních plánů - většina škol studentům umožňuje jejich individualizaci, takže mohou skloubit studijní povinnosti s některými typy zaměstnání. Čím dál obvyklejší je interdisciplinární studium. Tyto možnosti dále podporuje rozvoj distančních forem studia.

Odchod před získáním potřebné kvalifikace (důsledky pro vstup na pracovní trh)

Odchod mládeže ze školského systému před získáním potřebné kvalifikace není v ČR častý, protože školský systém je na středoškolské úrovni poměrně členitý a dává možnosti pokračovat v jiném méně náročném oboru studia nebo na speciálních středních školách (viz kapitola III.1).

Pouze malá část mládeže zůstává bez kvalifikace. Jedná se o 15 leté absolventy základní školy nebo speciální základní školy, kteří vstupují přímo na trh práce a často se bezprostředně evidují na úřadech práce. Skupinu doplňují ti, kteří nedokončili učební nebo studijní obor na střední škole a na další vzdělávání rezignovali. V regionech, kde je v populaci silněji zastoupeno romské etnikum, tvoří nezanedbatelnou část skupiny právě Romové, kteří často nedokončili ani základní školu.

V posledních letech má **podíl nekvalifikované mládeže** ve věku do 29 let jen se základním vzděláním, která je mimo další školskou přípravu, mírně klesající tendenci (z 6,6 % z celkového počtu mládeže této věkové skupiny koncem roku 1993 na 5,9 % koncem roku 1996 - viz tabulka č. 9 v příloze). Snižuje se přitom zejména podíl nekvalifikované mládeže ve věkové skupině 25 - 29 let.

Současně je zřejmé, že i při velmi nízké celkové míře nezaměstnanosti v České republice **klesají možnosti nekvalifikované mládeže nalézt na pracovní umístění** - zatímco koncem roku 1993 byly z nich zaměstnány téměř dvě třetiny, koncem roku 1996 to bylo již jen něco přes polovinu (údaje z výběrového šetření pracovních sil). Míra nezaměstnanosti nekvalifikované mládeže do 29 let, měřená k celkovému počtu nekvalifikované ekonomicky aktivní mládeže této věkové skupiny se přitom pohybuje kolem 20 %. Mladé ženy bez kvalifikace velmi často zůstávají v domácnosti a jejich návrat na pracovní trh je velmi obtížný.⁹

Pokud je nekvalifikovaná mládež podchycena v registru uchazečů o zaměstnání, daří se ji umisťovat pouze krátkodobě a v omezeném počtu, přičemž existují značné regionální rozdíly. Nejvíce evidovaných nezaměstnaných do 18 let je na severní Moravě a v severních Čechách tj. v regionech kde je i míra nezaměstnanosti nejvyšší. Nezaměstnaní mladiství se základním vzděláním se ve velké míře stávají dlouhodobě nezaměstnanými.¹⁰

K nepřímým důsledkům odchodu mladých lidí ze školy před získáním kvalifikace pak může patřit : neschopnost (často i nezájem) se rekvalifikovat (získat kvalifikaci), pocit sociální izolace a společenské dezintegrace, vytvoření společenské skupiny dlouhodobě nezaměstnaných stojící na okraji společnosti, absence pracovních návyků, které se často ani nemohly vytvořit.

Důvěryhodnost a flexibilita certifikace

Obecně závazné certifikáty jsou získávány v ČR **pouze v rámci školského systému**. Certifikáty vydávané na jednotlivých stupních školské soustavy (viz příloha č. 3) jsou vydávány na základě legislativně vymezených zkoušek, mají celostátní platnost a jsou uznávány zaměstnavateli. Školské vzdělávání je základem pro dosažení certifikovaných (uznávaných) úrovní vzdělání a zájemce o zvýšení dříve dosažené úrovně vzdělání opětně vstupuje do vzdělávacích institucí fungujících v rámci školského systému.

Absolventi kurzů dalšího vzdělávání (u zaměstnavatelů nebo u soukromých institucí) mimo školskou soustavu získávají osvědčení o absolvování, které má rozdílnou míru platnosti. Osvědčení z kurzů u zaměstnavatelů mají podnikovou platnost., osvědčení od mimoškolských vzdělávacích zařízení mají celostátní platnost, pokud jsou kvalifikační aktivity akreditovány ministerstvem školství nebo pokud vycházejí z platných celostátních norem nebo rezortních předpisů. I školská zařízení musí žádat o akreditaci vzdělávacích aktivit, které nejsou v souladu se zaměřením pedagogických činností podle základní listiny.

Rekvalifikační kurzy pro nezaměstnané v evidenci úřadů práce probíhají v institucích akreditovaných ministerstvem školství. Doklady o rekvalifikaci mají celostátní platnost, ovšem nejsou analogické certifikátům vydávaným ve školské sféře a zaměstnavatelé k nim dosud nemají plnou důvěru.

Vyšší míra samostatnosti škol po roce 1989 umožnila školám ve větší míře ovlivňovat obsah závěrečných zkoušek, na jejichž základě se vydávají certifikáty. To přineslo větší **flexibilitu certifikátů** z hlediska měnících se učebních a studijních oborů. Zároveň se však oslabila průhlednost celého systému certifikace. Objevuje se také problém nedostatečné srovnatelnosti výstupů v jednotlivých oborech na různých školách a diskutuje se otázka standardizace zejména maturitní zkoušky. K větší důvěryhodnosti certifikátů by také přispěla účast zaměstnavatelů při koncepci a realizaci zkoušek tak, aby požadavky na absolventy byly stanoveny adekvátně potřebám pracovního uplatnění.

V praxi posledních let dochází k **oslabení významu formální kvalifikace** s výjimkou vysoce kvalifikovaných povolání vyžadujících vysokoškolskou přípravu. V souladu s pracovní legislativou je v ČR posouzení vhodnosti kvalifikace pracovníka záležitostí zaměstnavatele. V minulosti platná legislativní opatření, která určovala pro jednotlivá povolání odpovídající kvalifikaci, byla zrušena. V současné době je základní struktura vztahů povolání a oborů vzdělání zachována formou doporučení (viz např. Celostátní přehled povolání, MPSV, 1993). Existují ovšem některé výjimky, zejména v oblasti specifických odborných způsobilostí (např. zacházení s jedy), v živnostenském podnikání (vázané živnosti), svobodná povolání (architekti, lékaři, právníci), kde jsou kvalifikační požadavky závazně legislativně určeny a bez jejich splnění nemůže být dané povolání vykonáváno. Určité kvalifikační požadavky jsou závazné také pro rozpočtovou a příspěvkovou (státní) sféru, zejména pro oblast zdravotnictví a školství.

Flexibilita certifikace pozitivně ovlivnila možnosti přechodu mladých lidí ze školy do praxe v období intenzivních transformačních změn v ekonomice, kdy docházelo k velkým strukturálním přesunům pracovních sil. V současné době se ovšem ukazují spíše negativní aspekty nedostatečné srovnatelnosti a průhlednosti certifikátů pro zaměstnavatele, což ztěžuje uplatnění absolventů. To se také výrazněji projeví zejména v souvislosti s otázkami mezinárodní srovnatelnosti a mobility pracovních sil. Omezená platnost certifikátů získaných v kurzech mimo školskou soustavu ztěžuje provázanost prvotního a dalšího vzdělávání a omezuje variabilitu možností vzdělávacích cest pro mládež.

Seznámení mladých lidí s praxí během prvotní přípravy

Žáci **základní školy** nejsou připravováni pro vstup na trh práce, protože se předpokládá jejich přechod do oblasti sekundárního vzdělávání. Jejich seznámení s praxí je proto pouze zprostředkované, ať již se děje v rámci výuky ve škole nebo občasně formou exkurze. Toto seznámení směřuje spíše k volbě povolání formou volby vhodné další vzdělávací dráhy.

V oblasti sekundárního vzdělávání se seznámení mladých lidí s praxí značně různě, zejména v závislosti na druhu vzdělávání.

V oblasti **učňovského vzdělávání** je seznámení s praxí nejrozsáhlejší. V učebních oborech je asi polovina doby vzdělávání věnována praktickému výcviku. Ten obvykle v prvním ročníku probíhá v dílnách či zařízeních školy, pokračování závisí na přístupu školy a možnostech realizace přípravy¹¹.

V přípravě žáků pro výkon technických povolání na **středních odborných školách** je pro seznámení žáků s reálným pracovním prostředím určena podniková praxe. Její podíl je různý podle charakteru a potřeb oboru přípravy, minimálně však po dvou týdnech ve 2. a 3. ročníku studia.¹²

V sekundárním vzdělávání se s praxí nejméně seznámí žáci gymnázií. Je to jen v případech, kdy si vydělávají vedle studia. Rozsah této pracovní činnosti není velký a je spíše příležitostná.

V **postsekundárním vzdělávání** se klade na seznámení či propojení výuky s praxí velký důraz na vyšších odborných školách. Kvalitnější a delší vyšší studia mají často půlroční odbornou praxi ve firmě, jejímž účelem je především dosáhnout propojení teoretických znalostí žáka s praktickou aplikací.

Také **vysokoškolské studium** vytváří podmínky pro seznámení studentů s reálným prostředím praxe odpovídajícím oboru studia. Podíl praxe závisí na potřebě poznání příslušných pracovišť¹³.

Za určitou formu seznámení s praxí lze považovat i výdělečnou činnost studentů během studia. Z výzkumů vyplývá, že 80% vysokoškolských studentů si během studia nějakou formou přivydělává, z toho 60% jen příležitostně, 15% jen pravidelně a 5% pravidelně i příležitostně. Nelze ovšem říci, jaký z toho je podíl činností, spjatých více či méně se studovaným oborem. Vazbu na obor lze identifikovat při výkonu soukromého podnikání. Již v průběhu studia podnikají 4% studentů v činnostech, spjatých se studovaným oborem, 2% v oborech nesouvisejících.

Praktické zkušenosti učitelů a znalosti o trhu práce

Učitelé na různých typech škol mají znalosti o budoucím působišti studentů v závislosti na předmětech které vyučují a na celkovém zaměření příslušné školy. Odlišná je situace v základním školství a v gymnáziích a situace v odborných školách (tj. SOŠ a SOU). Specifická je situace učitelů ve vysokoškolském studiu, kde řada z nich je zapojena do činností institucí, pro něž připravují absolventy.

Znalosti učitelů **základních škol** o trhu práce i jejich praktické zkušenosti jsou poměrně nízké, což je dáno jak způsobem jejich přípravy, tak i minimálním stykem s pracovním prostředím. Aby byla zajištěna informovanost žáků základních škol o možnostech a problémech s uplatněním na trhu práce jsou vytvořeny struktury poradenství (viz dále). Obdobná je i situace v gymnaziální přípravě.

V **odborném školství** je úroveň praktických znalostí učitelů rozdílná. Vzhledem k současné autonomii škol je situace ve značné míře závislá na iniciativě vedení školy. Z empirického šetření vyplývá, že převažující část učitelů odborných předmětů má před zahájením učitelské dráhy 6 až 10 let praxe a dále se odborně vzdělávají. Školy se snaží spolupracovat se zaměstnavateli. Nižší je spolupráce s institucemi - představiteli zaměstnavatelů, naopak intenzivní je spolupráce s úřady práce.

Praktické zkušenosti a znalosti získávají učitelé při zajišťování praxe svých žáků, kdy se opět dostávají do kontaktu s provozem v podnicích, mají možnost se seznámit s používanými technologiemi, ale i se situací v zaměstnanosti apod. Bezprostřední kontakt žáků se světem práce mohou zprostředkovat i externí učitelé, kterých je na středních školách asi 11%, na vyšších odborných školách až 28%, ovšem část z nich jsou učitelé vysokoškolští.

Na **vysokých školách** působí externí odborníci, kteří představují kolem 16% všech učitelů. Externisté jsou také členy vědeckých rad škol a fakult. Není však zřejmé, kolik z nich je skutečně zástupců praxe a kteří jsou učiteli z jiných vysokých škol nebo z výzkumných

pracovišť.. Většina spolupráce vysokoškolských učitelů s praxí se odehrává spíše v rámci profesionálních zájmů a kontaktů apod.

Profesní poradenství

Předpokladem úspěšného přechodu absolventů ze školy do praxe je nejen adekvátní vzdělání, ale i jejich chuť a ochota se uplatnit v profesi, na níž se připravovali. K odpovědné volbě vzdělávací cesty a profesní kariéry musí škola žáka připravit, vybavit jej dostatečnými vědomostmi a kompetencemi. K rozhodování potřebuje informace, motivaci a poradenskou podporu.

V současné době na **základní škole** vzdělávací programy zahrnují poznatky o povoláních, trhu práce a zaměstnanosti, úřadech práce, právních aspektech zaměstnávání zpravidla do předmětu občanská výchova. Návazně na tyto informace se poskytuje základní přehled o možnostech volby vzdělávací cesty dle druhu škol (praktická, střední odborná, učňovská) a jejich zaměření (všeobecné vzdělání, odborné specializace). Množství hodin, které školy věnují této tematice záleží na rozhodnutí školy. V některých problémových okresech školský úřad po dohodě s úřadem práce doporučuje i zařazení nepovinného předmětu Výchova k povolání (např. Most).

Základním článkem poradenství v rámci školské soustavy jsou **pedagogicko-psychologické poradny** v okresních městech.. Těžištěm jejich práce je psychologická a speciálně pedagogická péče o děti ve věku 3-19 let. Poradenství při volbě vzdělávací a profesní dráhy vykonávají na žádost škol a rodičů dětí. Přitom se zaměřují zejména na žáky nadané, žáky s vývojovými problémy a s rizikem zhoršené sociální adaptace.

Dalším článkem poradenství v rámci školské soustavy jsou výchovní poradci působící na všech typech škol. Jejich úkolem v oblasti volby povolání je především umožnění kontaktu žáka se specializovanými poradenskými útvary. Na některých školách jsou ustaveni školní psychologové nebo speciální školní psychologové.

V zájmu přiblížení se praxi obvyklé v evropských zemích se těžiště poradenství pro volbu vzdělávací cesty a profesní kariéry přesouvá z resortu školství do resortu práce. Při úřadech práce vznikla **Informačně poradenská střediska pro volbu povolání** (IPS), která poskytují informace o možnostech vzdělávání a odborné přípravy, o vzdělávacích zařízeních, formách studia, o situaci na trhu práce a o službách pro nezaměstnanou mládež (např. Job kluby při úřadech práce). Pracují i s rizikovými skupinami dětí a mládeže. V současné době je systém profesního poradenství s těžištěm v resortu ministerstva práce uznán jako daleko efektivnější než dosavadní školský poradenský systém.

V současné době resort školství a resort práce a sociálních věcí podepsaly dohodu o spolupráci v předávání informací a poskytování poradenských služeb pro volbu povolání. Resort školství, resp. výchovní poradce, příp. školní psycholog, pedagogicko-psychologické poradny a speciálně pedagogická centra budou i nadále poskytovat poradenské služby v oblasti volby vzdělávací cesty a profesní kariéry. Přitom se budou zaměřovat na zjišťování individuálních schopností dětí pro další studium či profesní přípravu a sladění těchto osobnostních předpokladů se zájmy žáků. Pro nalezení vhodné profese a jejího uplatnění na trhu práce bude vhodnější IPS úřadu práce, které disponuje podrobnějšími a aktuálnějšími informacemi.

Vysokoškolské poradenství se rozvíjí nerovnoměrně bez centrálních zásahů a prozatím i bez legislativní podpory mimo systémy poradenství organizované resorty školství a práce. Poradny poskytují služby zejména v oblasti studijní orientace a psychologické pomoci. Profesní poradenství, případně poskytnutí pomoci při vyhledávání potenciálního zaměstnavatele zatím v činnostech vysokoškolských poraden nepřevažuje. Důvodem je skutečnost, že míra nezaměstnanosti mezi vysokoškoláky je velmi nízká a většina z nich nachází uplatnění samostatně bez pomoci poraden (viz pramen 10).

4. Podmínky na trhu práce pro zaměstnávání absolventů škol

Před rokem 1989 přecházeli absolventi škol v naprosté většině případů přímo do prvního zaměstnání. Podniky často vlastnily svá učňovská střediska a rovněž často poskytovaly podniková stipendia studentům, aby je zainteresovaly na práci v jejich podniku. Po roce 1989 s vytvořením trhu práce, kdy se objevila otevřená nezaměstnanost, byla její míra u absolventů škol vyšší než v průměru populace, nedosáhla však extrémních hodnot. Demografické trendy, vývoj nabídky pracovních sil, vývoj poptávky ze strany zaměstnavatelů, které ovlivňují zaměstnávání absolventů škol, byly v tomto období proměnlivé a v některých aspektech protichůdné.

Demografický kontext

Demografický vývoj jako důsledek populační vlny ze 70-tých let je příčinou značné nerovnoměrnosti vývoje počtu absolventů škol v jednotlivých letech. Nejsilnější výstup ze školského systému je po absolvování středoškolského vzdělání, kdy tři čtvrtiny absolventů odchází na trh práce. Tyto ročníky mládeže kulminovaly početně v roce 1993 a od tohoto roku poměrně rychle klesají kolem 2,5% ročně, přičemž tento trend se bude v budoucnu prohlubovat. Ročníky mládeže ve věku absolvování vysoké školy (24 let) budou ve druhé polovině 90-tých let ještě narůstat (viz tabulka 16 v příloze)

Při klesajícím počtu absolventů středních škol vstupujících na trh bude se zvyšuje pravděpodobnost jejich úspěšného přechodu do zaměstnání. Na druhé straně však ve struktuře obyvatelstva v produktivním věku výrazně naroste podíl mládeže věkové skupiny 25-29 let (viz tabulka 15 v příloze). Tato již bude z větší části etablovaná na trhu práce a může do určité míry blokovat pracovní místa pro teprve přicházející absolventy, zejména v případě, kdyby došlo ke snížení dynamiky ekonomického růstu nebo k rychlé technologické transformaci.

Postavení absolventů škol v celkové nabídce pracovních sil

Ačkoliv silné populační ročníky absolventů škol začaly vstupovat na trh práce v období výrazného poklesu ekonomiky (o cca 25% mezi lety 1990 a 1993) a poklesu celkové zaměstnanosti (o cca 10%), míra nezaměstnanosti se příliš nezměnila. Snížení

poptávky po pracovní síle bez výraznějšího nárůstu nezaměstnanosti bylo v tomto období umožněno poklesem míry ekonomické aktivity některých skupin obyvatelstva (viz kapitola 1). V budoucnu lze počítat spíše se stagnací či mírným růstem míry ekonomické aktivity zejména v důsledku posouvání věku odchodu do důchodu. V souvislosti s tím tento faktor možného snižování nabídky práce již nebude působit.

Odhady budoucího vývoje nabídky pracovních sil do roku 2000 se pohybují kolem 0,5% ročně / odhad bere v úvahu prodloužení školní docházky zavedením povinné 9. třídy na základní škole, prodlužování doby přípravy na povolání, odsouvání důchodového věku, migraci zahraničních pracovníků / , přičemž asi jen polovinu tohoto nárůstu stačí vstřebat trh práce.

V nabídce pracovních sil rychle vzrůstá podíl zahraničních pracovníků, který je z větší části tvořen manuálními pracovníky. Tito jsou využíváni jako pracovní síla pro nekvalifikované práce především ve stavebnictví a průmyslu. V průběhu roku 1996 se počet cizinců v dělnických profesích již vyrovnal počtu domácích nezaměstnaných osob se základním vzděláním. Vzrůstá tak konkurence domácím nekvalifikovaným pracovním silám a zejména mládeži bez vzdělání.

Množství a typy pracovních příležitostí

S ekonomickým oživením roste od roku 1994 i celková poptávka po pracovních silách (přírůstek zaměstnanosti dosáhl v roce 1996 1,2%), což vytváří příznivé podmínky pro zaměstnávání absolventů škol. Struktura pracovních příležitostí se přesunula směrem k sektoru služeb (viz tabulka 17), přičemž nejrychleji rostla kvalifikačně náročná odvětví finančních služeb a veřejné správy. V celé struktuře odvětví rychle vznikaly pracovní příležitosti v marketingu, informatice, právnických a finančních oborech, kde se umísťovali zejména vysokoškoláci. **Poptávka po vysokoškolské kvalifikaci** je vyšší než nabídka. Vznik velkého počtu malých firem a živností vyvolal výrazný posun poptávky po řemeslnících a rozšířil nabídku pracovních míst pro vyučené. Rovněž rozvoj některých odvětví služeb zvyšuje poptávku po **vyučených pracovnících**. V obou těchto vzdělanostních kategoriích (tj. vysokoškoláků i vyučených) je rozsah volných pracovních míst nabízených prostřednictvím úřadů práce téměř roven počtu nezaměstnaných (skutečný počet volných pracovních míst je zejména u vysokoškoláků mnohem vyšší) (viz tabulka 26 v příloze).

Procesy transformace a privatizace vyvolaly v ČR prudký rozvoj malých a středních podniků včetně drobného soukromého podnikání. Zatímco malý soukromý sektor v roce 1990 téměř neexistoval, dosáhl podíl malých podniků (do 25 zaměstnanců) na celkové zaměstnanosti v roce 1996 kolem 20% a při započtení středních firem (do 100 zaměstnanců) kolem 37%. Z výběrového šetření o věkovém rozložení zaměstnanců podle velikostní kategorie firem vyplývá, že zaměstnanost mladých lidí do 30 let je v organizacích do 100 zaměstnanců zpravidla o 2-3 procentní body vyšší než ve větších organizacích a u osob nad 50 let o 1-2 procentní body nižší. Zastoupení mládeže v těchto **malých firmách** však nepřevažuje (největším podílem je zastoupena střední generace) a nelze hovořit o preferenci této skupiny pracovníků (viz tabulka 19 v příloze).

Absolventi škol nejsou vesměs na trhu práce oproti starším pracovníkům diskriminováni. V období transformace ekonomiky se rychle rozšiřovaly či vznikaly nové obory a profese související s fungováním tržní ekonomiky, s nimiž neměly dostatek praktických zkušeností ani ostatní věkové skupiny. Naopak oborová struktura absolventů škol

lépe odpovídala potřebám trhu práce. Zaměstnavatelé oceňovali především schopnost mladých lidí se přizpůsobit a učit.

Sektorové přesuny zaměstnanosti se od roku 1995 zpomalily a v současné době je sektorová struktura více stabilizovaná. V budoucím období půjde spíše o vnitřní diferenciaci uvnitř sektorů. Nové pracovní příležitosti budou vznikat zejména v odvětvích obchodu, pohostinství a ubytování, služeb pro obyvatelstvo a informačních technologiích, zatímco v některých odvětvích služeb s dosavadním výrazným nárůstem pracovních sil (jako např. finanční služby a veřejná správa) budou pracovní příležitosti stagnovat či klesat.

S investiční vlnou spojená restrukturalizace výroby, nasazení nových technologií a metod řízení vyvolá vedle určitého snížení zaměstnanosti také změnu ve struktuře a charakteru práce. Rutinní a opakující se činnosti budou nahrazovány mechanizací a automatizací. Na druhé straně se zvýší potřeba pracovníků v oblasti technického řízení provozu, výzkumu a finančně obchodních operací. Automatizace administrativních činností vyvolá změnu ve struktuře profesí od řadových úředníků k analytikům a odborníkům zajišťujícím provoz informačních systémů. V budoucnu bude docházet k rychlému **zužování pracovních příležitostí vyžadujících pouze nízkou kvalifikaci** a výrazně vzroste **poptávka po odbornících a specialistech** nejvyšší kvalifikace v oborech finančně-ekonomických a zejména technických.

Nezaměstnanost absolventů škol

Nezaměstnanost absolventů škol je o něco vyšší než u průměru populace, odlišnosti však nejsou velké. Pouze absolventi škol bez kvalifikace mají výrazně horší pozici na trhu práce a ze strany zaměstnavatelů o ně není zájem (podrobně viz subkapitola III.3). Absolventi gymnázií mají sice problémy s přímým zařazením do profese v praxi, ovšem jsou hodnoceni jako flexibilní a ochotni se rekvalifikovat. Větší obtíže se zaměstnáváním absolventů škol vznikají, pokud tyto osoby mají zdravotní handicap nebo jsou to matky malých dětí. Nezaměstnanost zdravotně postižených osob je u průměrné populace kolem 17% a dále se zvyšuje, míra nezaměstnanosti mladých matek přesahuje 5%. Osobám se zdravotním postižením se ve stále menší míře daří nalézt zaměstnání, přestože vznik a provoz vhodných pracovních míst je dotován úřadem práce.

Pokud se týče **oborové struktury** absolventů škol dochází v některých případech k nesouladům ve srovnání s poptávkou trhu práce. Trh práce vstřebává absolventy technických oborů i přes jejich velké počty snadněji než absolventy zemědělských, lesnických, veterinárních a lékařských oborů na všech stupních vzdělání. V poslední době se začínají zvyšovat i počty neumístěných absolventů středních odborných škol, především v rychle se rozvíjejících a dnes již předimenzovaných oborech ekonomika, obchod, služby.

Vývoj nezaměstnanosti absolventů škol lze dokumentovat na změnách relace nezaměstnaných absolventů k celkovému počtu absolventů dané úrovně a oboru studia¹⁴ (viz tabulka 21 v příloze).

Pokud jde o absolventy středních odborných učilišť, pohybovala se tato relace v období 1993 - 1996 v rozpětí 4,0 - 4,6% a není v jejím vývoji patrný zřetelnější trend. Uvedená procenta vystihují stav vždy koncem měsíce dubna, tj. asi 10 měsíců po ukončení školy. Vliv ekonomické reformy je však patrný na oborové struktuře nezaměstnanosti

mladých lidí, protože podíl nezaměstnaných se podle jednotlivých oborů a povolání liší. Například nadprůměrně vysoký je podíl absolventů zemědělských oborů (8,0 %), protože v zemědělství docházelo k výraznému snižování počtu zaměstnaných. Nezaměstnanosti absolventů technických oborů (např. strojírenství, elektrotechnika, stavebnictví, chemie) je průměrná a vyvíjela se v rozpětí 3,9 - 4,6 %. V případě absolventů ekonomických oborů (obchod, hotelnictví apod.) se podíl nezaměstnaných zvyšuje, i když ani v tomto případě není vysoký. Ve sledovaném období 1993 - 1996 se vyvíjel od 0,6 % do 4,6 %. Příčinou jsou změny ve struktuře zaměstnanosti. Na počátku 90. let vzrostla poptávka po absolventech těchto oborů, absolventi se na trhu práce dobře uplatňovali a jejich nezaměstnanost byla mizivá. V polovině 90. let se poptávka po absolventech ekonomických oborů se snížila.

V případě absolventů středních odborných škol se relace nezaměstnaných k celkovému počtu absolventů v období 1993 - 1996 vyvíjela příznivě, protože se snížila ze 7,2 % na 2,9 %. V této skupině mladých lidí je vývoj nezaměstnanosti příznivý i z hlediska oborové struktury. Podíl nezaměstnaných se snížil u absolventů zemědělských oborů ze 7,7 % na 4,2 %, u technických oborů ze 7,5 % na 3,7 % a u ekonomických oborů ze 6,1 % na 2,7 %. Relace nezaměstnaných absolventů gymnázií se mírně snížila ze 3,4 % na 2,8 %.

Také u absolventů vysokých škol je vývoj jejich nezaměstnanosti příznivý. V celé skupině absolventů vysokých škol se v období 1993 - 1996 snižovala z 9,3 % na 1,5 %. To ukazuje, že ekonomická reforma zvýšila poptávku po kvalifikované pracovní síle obecně, protože vývoj nezaměstnanosti absolventů vysokých škol je podobný i z hlediska hlavních skupin oborů. U absolventů zemědělských oborů došlo ke snížení míry nezaměstnanosti z 15,7 % na 3,0 %, u absolventů technických oborů z 10,3 % na 1,4 % a u absolventů ekonomických oborů z 5,6 % na 1,2 %.

Výhodné postavení absolventů vysokých škol na trhu práce dokládají i výzkumy provádění vysokými školami. Podle nich až 85% absolventů (v závislosti na typu školy a oboru studia) nemá žádné potíže se získáním zaměstnání. V některých oborech (zejména technických) podniky samy nabízejí absolventům pracovní místa již při ukončování studia (viz pramen 11)¹⁵.

Regionální difference ve výskytu nezaměstnanosti absolventů škol jsou obdobné jako u průměru ekonomicky aktivní populace, tj. dochází k jejich kumulaci na území severních Čech a severní Moravy. Obtíže s nezaměstnaností mají absolventi vyšších kvalifikačních stupňů, tj. středních a vysokých škol, i v regionu jižní Moravy, který je tradičně zemědělský (viz příloha č. 5 a tabulka 22 v příloze). Pružnějšímu vyrovnávání nabídky a poptávky v jednotlivých regionech brání mimo jiné i nízká prostorová mobilita pracovních sil. Přesun za prací nebyl dominantním prvkem ani v minulosti, v současné době je však dlouhodoběji podvazován nedostatkem bytů zejména ve velkých městech a v regionech s rychlým rozšiřováním pracovních příležitostí. Obecně vyšší ochota mladých lidí změnit bydliště a přizpůsobit se prostorovému rozmístění pracovních míst tak nemůže být realizována.

Mzdové a další podmínky zaměstnávání absolventů škol

Mzdy absolventů škol jsou tvořeny na základě dohody se zaměstnavatelem. V rozpočtové sféře jsou základem platové tabulky, ve kterých se plat odvozuje od úrovně kvalifikace a doby započitatelné praxe. V obou případech představuje dolní hranici minimální

mzda, která je hluboko pod průměrnou mzdou (v současné době dosahuje asi čtvrtinu průměrné mzdy).

Průměrné měsíční mzdy mladých pracovníků do 19 let s dokončeným druhým stupněm vzdělání (učňovským, středním všeobecným a středním odborným) - tj. v několika málo letech po nástupu do praxe - dosahují asi 63 až 72 % průměrných mezd všech pracovníků. V průběhu několika dalších let se však tyto rozdíly již značně vyrovnávají, takže průměrné mzdy mladých pracovníků se středním vzděláním ve věku 20 - 29 let jsou již nižší asi jen o 6 až 14 % než průměrné mzdy všech pracovníků. Obdobné rozdíly jsou v průměrných mzdách absolventů vysokých škol v prvních letech po nástupu do praxe a ostatních pracovníků. Mzdy mladých ve věku 20 - 29 let jsou asi o čtvrtinu nižší než průměrné mzdy všech vysokoškolsky vzdělaných. Jako zcela specifická se jeví situace u nekvalifikovaných mladých pracovníků (jen se základním vzděláním), kdy průměrné mzdy těchto pracovníků ve věku do 19 let jsou nižší jen asi o 15 % než mzdy ostatních pracovníků a ve věkové skupině 20 - 29 let jsou dokonce mírně vyšší než u pracovníků všech ostatních věkových skupin. *(Podrobnější údaje jsou uvedeny v tabulce 22 v příloze)*

Průměrné mzdy mladých absolventů škol v prvních letech po nástupu do praxe ve srovnání se mzdami zkušených pracovníků se stejným stupněm vzdělání jsou poměrně nižší. V průběhu několika málo dalších let se však tyto rozdíly vesměs rychle vyrovnávají. Lze konstatovat, že nástupní platy netvoří pro zaměstnávání absolventů škol významnější bariéru.

V některých, spíše ojedinělých případech, se může překážkou pro zaměstnávání absolventů škol stát jejich právní ochrana na trhu práce. Jedná se o ustanovení zákoníku práce, na základě kterého nemůže zaměstnavatel uzavřít s absolventem školy pracovní smlouvu na dobu určitou a teprve potom rozhodnout o jeho trvalém pracovním poměru. Další možné bariéry se týkají mladistvých (do 18 let), kteří nemohou vykonávat všechny profese (obtížné nebo škodlivé práce) a osob se zdravotním postižením, kterým může být dána výpověď pouze se souhlasem úřadu práce.

Kapitola V. - Změny v postojích a očekáváníích účastníků

Postoje a očekávání účastníků procesu přechodu mládeže ze školy do praxe odpovídají relativně nízké míře nezaměstnanosti průměru populace i většiny skupin absolventů škol.

Pokud se týče zúčastněných institucí, závisí jejich postoje nejen na jejich úloze a situaci na trhu práce, ale jsou rovněž ovlivněny danou fází transformace ekonomiky a společnosti.

Ministerstvo práce očekává, že na trhu práce i v budoucím období přetrvá zájem především o kvalifikované zaměstnance a určitý očekávaný růst nezaměstnanosti se bude realizovat především na úkor osob s nižší kvalifikací. To dále ztíží možnost uplatnění mládeže bez dostatečné kvalifikace a problémy s umístěním této mládeže se dále prohloubí. Restrukturalizace hospodářství začne vyvolávat v některých oblastech strukturální nezaměstnanost. Poměrně značná regionální diferenciací trhu práce bude zachována nebo se bude nadále zvyšovat. V této souvislosti očekávají jednotlivé úřady práce, především

v ohrožených oblastech, problémy s uplatňováním absolventů škol. Přebytek absolventů se podle odhadů úřadů práce může projevit u některých typů nově vzniklých škol (rodinné školy, vyšší odborné školy) a některých oborů vzdělání (management, ekologie, nástavbové maturitní kurzy zaměřené na soukromé podnikání, atd.). Určitou nasycenost trhu práce lze zaznamenat již dnes u absolventů některých středních škol (např. obchodních akademií) a humanitních oborů. Jako potenciální krizové regiony nehodnotí úřady práce venkov, ale spíše průmyslové aglomerace, kde převládala těžba surovin, hutnictví a těžké strojírenství. Specifikum na trhu práce i v přístupu ke vzdělávání bude i nadále představovat romská populace.

Ministerstvo školství po roce 1989 usilovalo o vytvoření dostatečného legislativního prostoru pro liberalizaci školství, samostatnost škol a jejich iniciativní reakci na poptávku studujících. Tento do značné míry spontánní vývoj však přinesl i řadu neefektivností. Ve vztahu k trhu práce se školy často zaměřují spíše na momentálně atraktivní nabídku z hlediska zájmů uchazečů a nezapomínají se zjišťováním jejich uplatnitelnosti v dlouhodobé perspektivě. Některé problémy přetrvávají ve struktuře oborů, proporcích mezi obecně a odborně zaměřeným vzděláním a rovněž v adekvátnosti obsahu studia. Systémovým problémem se stává příliš velké množství malých škol i dosavadní neuspokojenost poptávky po studiu na terciární úrovni vzdělávání.

Ministerstvo školství se postupně dostává k opatřením směřujícím k účinnému ovlivňování této situace, ať již prostřednictvím hodnotících a informačních či finančních mechanismů či (což ovšem není možné na úrovni vysokého školství) přímými administrativními zásahy (například v případě vyřazení nekvalitní školy ze sítě škol nebo nezařazení školy nebo oboru s nevhodnou studijní nabídkou). Postupně je v těchto záměrech a krocích zdůrazňována potřeba většího zohlednění vazby na konkrétní potřeby daného území a vhodnost struktury úrovní a oborů vzdělání jako celku s ohledem na potřeby trhu práce. Na rozdíl od postoje zaměstnavatelů a rezortu práce k výchově mládeže je přístup ministerstva školství více pod vlivem společenských tlaků a potřeb rozvoje humanizace a demokratizace vzdělávacího systému než jeho vazeb na trh práce.

Zaměstnavatelské svazy považují problémy trhu práce v posledních letech za jedny z nejpalčivějších, které podniky řeší. Podle ankety¹⁶ uskutečněné Svazem průmyslu mají podniky největší problémy se získáváním kategorie absolventů vysokých škol a kvalifikovaných dělníků s praxí. Dále následují středoškoláci a absolventi středních odborných učilišť. Jako velmi nepříznivý hodnotí zaměstnavatelé pokles zájmu studentů a žáků o technické obory na školách všech typů. Doporučují zaměřit se na osvětu na školách, podpořit sponzoring a výhodná stipendia studentů a učňů vázaná na nástup do oboru. Ze strany státu doporučují zvýhodnit studium škol s technickým zaměřením a zvyšovat společenskou prestiž technických oborů.

Podniky v posledních letech ztratily zájem o spoluúčast na přípravě učňů a to ze dvou důvodů: na trhu práce mohou zdarma získat vyučené pracovníky, jejichž přípravu financoval stát, a také proto, že podle zákoníku práce může absolvent SOU, jehož přípravu hradil podnik, odejít k jinému zaměstnavateli. Vývoj v učňovském školství hodnotí podniková sféra jako velmi nepříznivý. Jako příčina je uváděna neexistence legislativní úpravy, která by umožnila zavázat žáky k setrvání ve firmě, vytvořila podmínky pro stipendia a sponzorování a podpořila provozování učilišť podniky (např. formou daňových výhod). V současné době se připravují návrhy na zavedení podnětů, které by podniky více finančně zainteresovaly na spolupráci při přípravě učňů.

Podniky a zaměstnavatelské svazy pocítují nedostatek legislativní opory, která by jim umožnila ovlivňovat strukturu oborů studia, jejich náplň. Na druhé straně lze postoj zaměstnavatelských svazů ke školskému systému a jeho produkci označit spíše za pasivní, iniciativa je ponechána na jednotlivých podnicích. Míra zájmu o absolventy škol a jejich přípravu je velmi rozdílná v jednotlivých regionech i pokud se týče situace jednotlivých oborů a profesí. Odpovědnost spatřují na straně Ministerstva školství, které by mělo cíleně ovlivňovat rozložení kapacit vzdělávání v rámci státu a regionů a ve vztahu k současným a budoucím potřebám ekonomiky.

Odbory problematiku absolventů škol podrobně nesledují. Ve své činnosti se soustřeďují na vyjednávání o mzdových a sociálních podmínkách. Na úrovni tripartity (jednání odborových svazů s vládou) sledují spíše hlavní transformační kroky vlády v sociálním systému a ve školství jako celku. Východiskem postojů odborů je názor, že za přípravu mládeže pro trh práce odpovídá školský systém, přičemž vzdělání je právo, za jehož naplnění je odpovědný stát. Proto kladou důraz na rozvoj kvalitního státního školství a jeho dostupnost. Staví se proti privatizaci školství ve všech jeho formách, neboť ta podle nich vede k sociální diskriminaci v přístupu ke vzdělání a k neefektivnímu vynakládání veřejných prostředků bez dostatečné kontroly.

Postoje a **očekávání mladých lidí** pokud se týče nalezení vhodného zaměstnání souvisejí se skutečností, že převážná část mladé populace zatím neměla na trhu práce vážnější problémy. Z mládeže ve věku do 29 let má zkušenosti s nezaměstnaností a se způsoby jejího řešení téměř čtvrtina populace (v průměru u osob v ekonomicky aktivním věku to je 13 %). Navzdory určité osobní zkušenosti s nezaměstnaností si mladá generace zachovává optimismus pokud jde o názory na perspektivu své profese a s tím související možnost její ztráty. 80% mladých lidí považuje svoji profesi za perspektivní. Podobně je tomu i v názorech na možnost ztráty zaměstnání. Zhruba tři čtvrtiny mladých lidí jsou přesvědčeny, že tato ztráta je málo pravděpodobná. Podle sociologických šetření neřadí mládež stabilitu zaměstnání mezi nejdůležitější cíle. Mladí lidé si většinou nehledají celoživotní zaměstnání, mají spíše zájem získat zkušenosti u více zaměstnavatelů (i ve více povoláních). V kariéře dávají mladí lidé přednost lépe placenému místu mimo podnik před perspektivním místem uvnitř podniku. Potřebu změny profese velká část mladé generace jako riziko nevnímá. Obecně převládá názor, že kdo chce pracovat, práci si najde. Situace je ovšem rozdílná ve venkovských okresech a v Praze či jiných velkých městech.

Postoje mladých lidí k řešení možné nezaměstnanosti jsou vesměs aktivní. V případě volby řešení mezi změnou profese, rekvalifikací, změnou bydliště a pobíráním sociálních dávek dávají mladí lidé v daleko větší míře oproti ostatní části populace přednost rekvalifikaci a zahájení soukromého podnikání. Rozdíly jsou patrné podle dosaženého vzdělání. Preferenci profese na úkor bydliště volí nejčastěji vysokoškoláci, preferenci bydliště na úkor profese dávají přednost lidé s nejnižším vzděláním. Variantu rekvalifikací volí nejčastěji absolventi středních škol, variantu příležitostných prací lidé s nejnižším vzděláním.

Ze sociologických šetření vyplývá, že zájem o dosažení a uplatnění vyššího stupně vzdělání roste¹⁷. Převládá názor, že vzdělání umožňuje především větší výběr při hledání zaměstnání, lepší finanční ohodnocení práce a lepší postup v zaměstnání. Výrazný zájem o dosažení vysokoškolského nebo vyššího odborného vzdělání je zatím v rozporu s možnostmi vzdělávacího systému

Kapitola VI. - Politiky ovlivňující přechod mládeže ze školy do praxe

1. Politika školství

Vývoj školství v posledních letech je charakterizován přechodem od státního centralismu (trvajících v období let 1948 - 1989), který se projevoval direktivním a často ideologickým řízením všech aspektů života škol, včetně obsahu a organizace studia. Detailně byly plánovány počty absolventů jednotlivých úrovní a typů škol i oborů. Dělo se tak v souladu s požadavky jednotlivých ekonomických sektorů, jejichž produktivita však byla v poměru s vyspělými zeměmi na nízké úrovni. Po politických přeměnách v roce 1989 došlo k podstatnému a rychlému přesunu značné části rozhodování na nižší úrovně řízení (školy, školské úřady) a byl zrušen státní monopol na poskytování vzdělání (to se zatím netýká vysokého školství).

V prvním období společenské transformace (zhruba do roku 1993) byly hlavními aktéry proměn ve školství a jeho reakci na trh práce školy a další vzdělávací instituce samotné. Právní opatření a politické dokumenty vzniklé v daném období uvolnily těmto proměnám prostor a poskytly jim rámec. (V příloze č. 4 jsou citovány z důvodu nedostatečného prostoru zpravidla jen ta zákonná opatření, která se bezprostředně zabývají vztahem vzdělání a pracovního trhu - odpovídajícím způsobem však byly legislativně upraveny podmínky utváření obsahu a organizace studia, hodnocení škol apod., jak z textu kapitoly také vyplývá.)

V posledních zhruba třech letech nastává období, které se již vyznačuje systematictějšími zásahy ze strany státu, respektive Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy. Tuto změnu reflektoval dokument Kvalita a odpovědnost z roku 1994 (viz příloha 4). K naplňování mechanismů aktivní vzdělávací politiky, o nichž se zmiňuje, lze uvést následující :

V oblasti **kurikulární politiky** jsou rozpracovávány základní vzdělávací standardy pro jednotlivé typy a úrovně škol až do úrovně středního školství. Standard středoškolského odborného stupně vzdělání se vytváří v souladu se situací v zemích Evropské unie. Rozvolnily se učební plány - školy mají možnost jejich část (do 10 %) obměnit, vzrostla volitelnost předmětů. V současnosti ministerstvo školství zamýšlí ustavit Kurikulární radu jako poradní orgán ministra, která má zahrnovat i zástupce všech důležitých partnerů škol včetně zaměstnavatelů jejich absolventů.

Kvalita vzdělávacího procesu a jeho výsledků je posuzována systémem běžných i tematických inspekcí či, v případě vysokých škol, systémem akreditace, a dalších hodnotících

i sebehodnotících procesů. Jen v některých případech jsou již do těchto hodnocení zapojovány informace o uplatnění absolventů a názory jejich zaměstnavatelů (například v případě hodnotícího projektu vyšších odborných škol organizovaného Sdružením škol vyššího studia - EVOS). Relevance k potřebám trhu práce a dalšího vzdělávání by se měla projevit i v úsilí o vytvoření systému srovnatelnosti některých částí maturitních zkoušek na středních školách, které se pod vlivem podstatné liberalizace činnosti škol značně rozrůznily - to je však zatím spíše otázkou budoucnosti.

Finanční mechanismy jsou postupně přizpůsobovány potřebné racionalizaci fungování školského systému, který se v uplynulých letech rozvíjel značně extenzivně. Nutnost této racionalizace je dále zvýrazněna rychle klesajícími počty populačních ročníků na všech úrovních školství.

Přestože výše finančního normativu na jednotlivé obory se nepřizpůsobuje jejich potřebnosti či atraktivitě ale spíše sleduje nutné náklady, určitá selekce podle potřeb daného oboru či zaměření školy se již začíná projevovat při jejich schvalování a následném financování i při úvahách o nezbytné optimalizaci sítě škol (viz připravovaný Program optimalizace sítě středních a vyšších odborných škol a školských zařízení - pramen (12)).

Při schvalování oborů a zařazování škol do sítě je již dnes jako jedno z hledisek sledován předpoklad uplatnění absolventů a v komisích pro zařazování vyšších odborných škol do sítě byli přítomni i odborníci z praxe.

V posledních třech letech zejména díky Ústavu pro informace ve vzdělávání značně pokročila **informovanost o školách a školském systému**. Publikované informace jsou využitelné jak ministerstvem školství, tak školami samotnými, uchazeči o studium a studenty pro jejich další orientaci i absolventy a zaměstnavateli. Kromě zdokonalení běžných statistik měl v tomto ohledu význam zejména program Segmentová evaluace a typologie - SET (viz pramen (13), zaměřený na střední školství. Díky jemu byla značně obohacena informovanost o výsledcích škol, podmínkách a předpokladech výuky, kterou poskytují, úrovni jejího průběhu apod. Mezi sledovanými otázkami jsou i vztahy školy s ostatními partnery - mimo jiné také se zaměstnavateli. Dále je zde hodnocení toho, jakou má škola v očích odborníků i laiků prestiž, jaký je o ni zájem na vzdělávacím trhu, zda se na ní vyučují jazyky, využívají počítače apod.

Růst informovanosti pochopitelně podporuje také zveřejňování výročních zpráv škol, v nichž by se měly zabývat i svými vztahy se zaměstnavateli - protože však jde o zcela novou praxi, její efekt není zatím zcela znám a ani cíl pravděpodobně není ještě zcela naplněn.

K rozvoji informačního prostředí přispívají množící se výzkumy o uplatnění absolventů škol. Porovnání Trhu vzdělávání a trhu práce na středoškolské úrovni se od roku 1995 věnuje projekt resortního výzkumu zpracovaný Výzkumným ústavem odborného školství. V rámci Fondu rozvoje vysokých škol, který je společně organizován Radou vysokých škol a ministerstvem školství, bylo v roce 1996 zahájeno sledování uplatnění absolventů jednotlivých škol a fakult, které postupně směřuje k projektu zahrnujícímu celé vysoké školství a využívajícímu jednotnou metodiku. V grantových programech ministerstva školství jsou podporovány projekty zabývající se reakcí škol a zejména vzdělávání učitelů na potřeby regionu.

Myšlenka vazeb na trh práce je jen postupně naplňována při rozvoji **pedagogicko-psychologického poradenství**. Pokud jde o **další vzdělávání učitelů a vedoucích pracovníků**, prosazuje se zatím v tomto systému spíše náhodně.

Resort školství si na potřebu systematické vazby školství a vzdělávání na trh práce teprve zvyká a jednotlivá opatření zatím spíše vyplývají ze vzájemně oddělených činností na ústřední úrovni nebo jednotlivých škol a jejich sdružení či profesních sdružení učitelů, než aby byly výsledkem celkové státní politiky - i když ani ta danou problematiku zcela nezanedbává. Příčinou současného stavu lze spatřovat v zatím nízké míře nezaměstnanosti a poměrně snadné uplatnitelnosti většiny absolventů.

2. Politika resortu práce a sociálních věcí

Přístup Ministerstva práce a sociálních věcí je odlišný a jeho mnohé aktivity směřující k připravenosti obyvatelstva na nové podmínky trhu práce jsou motivovány nezaměstnaností.

Podobně jako sousední země i Česká republika při přechodu na tržní hospodářství zaznamenala v prvních dvou letech rychlý růst nezaměstnanosti. Její míra se z hodnoty 0,66 % v prosinci 1990 zvýšila na 4,13 v prosinci 1991. Tato situace vyvolala přijetí základních právních norem z oblasti zaměstnanosti již v roce 1991. Byly tak vytvořeny podmínky pro **aktivní přístup k řešení nezaměstnanosti** s maximálním využitím možností podpory vytváření nových pracovních míst podle potřeb trhu práce. Relativně příznivá situace na trhu práce v dalších letech a rostoucí počet volných pracovních míst vedl ke změnám v přístupu a realizaci jednotlivých nástrojů aktivní politiky zaměstnanosti. Vyšší důraz se začal klást na především na diferencovaný přístup zaměřený na umístování osob vyžadujících zvláštní péči a z toho důvodu hůře umístitelných v pracovním procesu (sem byli zahrnuti i absolventi škol) a zejména na podporu regionů s vysokou mírou nezaměstnanosti.

Vytvořila se škála nástrojů aktivní politiky zaměstnanosti, které zahrnovaly podporu vzniku pracovních míst, podporu zaměstnávání určitých skupin obyvatelstva znevýhodněných na trhu práce, podpora rekvalifikací a rovněž dočasná podpora zkrácené pracovní doby v podnicích s problémy restrukturalizačního typu (podrobně viz příloha č. 1 - část 3). Aktivní politika zaměstnanosti je realizována úřady práce, které při rozdělování prostředků vycházejí z analýz trhu práce v regionu (použití jednotlivých nástrojů aktivní politiky zaměstnanosti v letech 1991-1996 dokumentuje tabulka 27 v příloze).

Politika podpory zaměstnávání mládeže a absolventů škol vychází z principů adresnosti vynakládaných prostředků ve prospěch postižených skupin mládeže a regionů většího výskytu nezaměstnanosti. Nezaměstnaným absolventům může být poskytována pomoc v rámci všech uvedených nástrojů aktivní politiky zaměstnanosti. Specificky je na tuto skupinu zaměřena podpora vytváření pracovních míst pro získání odborné praxe absolventů škol a kvalifikace mladistvých. Zaměstnavateli, který vytvoří místo pro odbornou praxi absolventa střední nebo vysoké školy, či pro mladistvého, kteří jsou evidovaní na úřadu práce, může úřad práce hradit zpravidla po dobu jednoho roku (ale i déle) plně nebo částečně mzdové náklady spojené se zaměstnáváním absolventa. Předpokládá se přitom, že pracovní

místo bude zachováno po dobu dvou let. Podíl vynakládaných prostředků na zaměstnávání absolventů škol z celého rozsahu prostředků na aktivní politiku zaměstnanosti tvoří přibližně 20%. V letech 1993-1995 bylo pro absolventy a mladistvé vytvořeno 21 tis. pracovních míst.

Dalšími často využívanými nástroji aktivní politiky zaměstnanosti na pomoc absolventům škol - při jejich zaměstnávání nebo při jejich návratu do školského systému - jsou rekvalifikace. Rekvalifikace se často spojují s ostatními nástroji aktivní politiky zaměstnanosti, zejména v případech, kdy má absolvent i zdravotní či jiný handicap. Účastníkům rekvalifikačních kurzů jsou hrazeny náklady na kurz. Obecně jsou organizovány dva druhy rekvalifikací a to: tzv. specifické - na konkrétní profesi s příslibem zaměstnání od zaměstnavatele, nebo tzv. nespécifické - kdy účastník nemá příslib konkrétního zaměstnání a je školen pro získání dovedností, které zvýší obecně jeho uplatnitelnost na trhu práce. V roce 1996 tvořili absolventi škol téměř 34% všech účastníků rekvalifikačních kurzů. Byli zde zastoupeni především mladiství po zakončení základní školy (12%) a absolventi středních odborných škol (9%).

I když statistické přehledy o uplatňování dalších nástrojů aktivní politiky zaměstnanosti nesledují přímo míru participace mládeže v nich, lze určité informace získat z projektů úřadů práce, které byly předloženy Správě služeb zaměstnanosti a z analýz úřadů práce, kde tyto aktivity hodnotí. Z rozborů vyplývá, že vedle problematiky související s dlouhodobou nezaměstnaností se nejvíce aktivit věnuje řešení nezaměstnanosti mládeže. Právě mladiství (mládež ve věku do 18 let) bez kvalifikace jsou přitom nejvíce dlouhodobou nezaměstnaností ohroženi.

Praxe ukázala, že běžné nástroje aktivní politiky zaměstnanosti v případě mladistvých často selhávají a nedaří se je trvale umístit na trhu práce. Z tohoto důvodu jsou zvlášť stanoveny podmínky pro rekvalifikace mladistvých a pro praktické rekvalifikace mladistvých. Protože se jedná většinou o mládež, u které vzdělávací systém neuspěl, jsou tyto kurzy zaměřeny na získání základní kvalifikace, manuální zručnosti při práci s materiály, praktické dovednosti a pracovní návyky.

V souvislosti s potřebou širší pomoci této skupině nezaměstnaných byl rovněž koncipován inovační programový přístup, který byl finančně podpořen z prostředků KNOW-HOW fondu. Tento program komplexně postihoval všechny základní kroky pomoci mladistvým a zahrnoval jak rekvalifikace a výběr zaměstnání tak i určitá preventivní opatření (viz dále).

Specifickou skupinu na trhu práce v ČR tvoří **příslušníci romského etnika**, včetně absolventů škol. Vzhledem k sociální a kulturní odlišnosti se zatím nedaří tento problém ani vzdělávacím institucím vždy uspokojujivě řešit. Na severní Moravě (okres Vsetín) byl realizován pro nezaměstnané mladé Romy bez kvalifikace projekt Romstar. Projekt se podařilo zájemci naplnit, ale jejich úspěšnost na trhu práce po absolvování nebyla prokazatelně vyšší. Pro koordinaci postupu v této oblasti MPSV zřídilo funkci poradce pro zaměstnávání romského etnika, kterou vykonává etnický Rom.

Pokud jde o úspěšnost realizovaných programů aktivní politiky zaměstnanosti na podporu zaměstnávání absolventů škol a na rekvalifikace, nejsou k dispozici srovnatelná vyhodnocení. Z analýz úřadů práce lze vyvodit, že i přes snahu o efektivní vynakládání finančních prostředků dochází v praxi k situacím, kdy se nedaří tento záměr naplnit. Ze strany nezaměstnaných někde chybí zájem se kurzů účastnit a tyto aktivity naplnit. Přispívá k tomu i

chování zaměstnavatelů, kteří někdy nabízejí tak nízké mzdy, že adepti nejsou dostatečně motivováni nabízené místo přijmout (zaměstnavatelé mají tendenci pohlížet na rekvalifikovaného jako na „absolventa“ bez praxe nebo osobu s nižší kvalifikací). Zaměstnavatelé se také v některých případech snaží získat příspěvek na zřízení místa či na podporu místa pro praxi absolventa, přičemž vždy nejde o místo nové. Například ve zdravotnictví některé nemocnice u začínajících lékařů bez 1. atestace příspěvek od úřadu práce téměř vyžadují.

3. Vztahy mezi jednotlivými resorty

Od roku 1989 se měnily **vztahy jednotlivých resortů** pokud jde o odpovědnost za systém vzdělávání a odborné přípravy, respektive kvalifikací. Tyto změny souvisely se změnou postavení učňovského školství po roce 1989, kdy podniky v souvislosti s jejich reorganizací (zrušením generálních ředitelství, do jejichž pravomoci učiliště náležela a jejichž prostřednictvím byly příslušnými sektorovými ministerstvy financovány), privatizací, restrukturalizací ekonomiky a nastolením tvrdších konkurenčních podmínek ztratily zájem o financování tohoto školství a někdy i finanční možnosti jeho podpory vůbec.

V roce 1992 převzalo odpovědnost za učňovskou přípravu Ministerstvo hospodářství. Předmětem kritiky byl pak zejména fakt, že namísto toho, aby docházelo k integraci systému odborné přípravy, byly organizačně odděleny jeho důležité součásti - odborné školství v kompetenci především Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy a učňovské školství v kompetenci Ministerstva hospodářství -, což vedlo k nedostatku koordinace a jednotné politiky odborného vzdělávání a přípravy, implikujícím i nevhodnosti ve využití kapacit. Tuto situaci řeší opět navrácení učňovského školství ministerstvu školství od roku 1996, přičemž je na ministerstvo školství převedeno i školství zdravotnické (do té doby v kompetenci Ministerstva zdravotnictví). Dosud tak mimo působnost MŠMT zůstává střední učňovské zemědělské školství - i když i v této oblasti má MŠMT výrazné kompetence týkající se zejména obecné části studia. Mimo je také policejní a vojenské školství.

Postupně je překonávána odtrženost odborného vzdělávání, které je v působnosti ministerstva školství, a systému doplňování kvalifikací a rekvalifikací organizovaných v působnosti Ministerstva práce a sociálních věcí úřady práce. Většina příslušných kursů probíhá ve školských zařízeních s využitím jejich učitelů, což nepochybně prospívá přibližování škol požadavkům praxe i v počátečním vzdělávání.

Dalším krokem v rozvoji vztahů obou resortů byl podpis dohody o spolupráci mezi Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy a Ministerstvem práce a sociálních věcí o spolupráci a výměně informací týkajících se uplatnění absolventů na trhu práce včetně související problematiky (konzultace opatření týkajících se informačních a poradenských systémů pro volbu povolání, iniciace spolupráce institucí na úrovni územních celků, tj. úřadů práce, školských úřadů a pedagogicko-psychologických poraden, škol a školských zařízení apod.).

Určitou pomoc při koordinaci vzdělávání, odborné přípravy a uplatnění absolventů škol v praxi na regionální úrovni může v budoucnu sehrát nově vzniklé Ministerstvo pro místní rozvoj, které je jednou z nástupnických organizací Ministerstva hospodářství, zanikajícího v druhé polovině roku 1996.

4. Vliv domácích aktérů na územní úrovni

Spolupráce jednotlivých aktérů ovlivňujících školský systém na územní úrovni se odvíjí od současného územního rozdělení země na okresy (v průměru s působností asi 120 tisíc obyvatel). Vyšší územně správní celky - kraje - byly v roce 1990 zrušeny v důsledku některých pochyb o správnosti stanovení jejich hranic z hlediska přirozeného fungování regionů. Nové zatím nebyly ustaveny (na základě ústavy má dojít k jejich vzniku). Na okresní úrovni působí školské úřady i úřady práce.

Role **školských úřadů**, které jsou od roku 1990 řízené ministerstvem školství (do té doby působily odbory školství jako součást územní správy v kompetenci Ministerstva vnitra), není zatím pro řešení problematiky přechodu ze školy do praxe příliš výrazná. Ačkoliv mezi jejich kompetence patří kromě správy a financování základního a středního školství také kompetence metodická, tato kompetence se často nerealizuje. Je spíše na iniciativách jednotlivých školských úřadů, do jaké míry se snaží poznat situaci zaměstnanosti ve svém okrese či regionu a zpětně především prostřednictvím informačního působení, ale i přímých zásahů, ovlivňovat školský systém. Pozitivní příklady této působnosti však již existují. Významnou roli v ovlivnění sítě škol potřeb daného území přisuzuje školským úřadům připravovaný program optimalizace sítě škol (viz pramen 12).

Spolupráce škol a **zaměstnavatelů** není v České republice soustavně podporována. Přispěl k tomu již zmíněný vývoj v učňovském školství, kdy na počátku ekonomické reformy byla většina učilišť vyčleněna z působnosti podniků. Tehdy vznikla i instituce tzv. státních učňů, tj. těch, kteří se nepřipravují pro konkrétního zaměstnavatele, jenž by se i finančně podílel na úhradě nákladů spojených s jejich vzděláváním. V současnosti se podíl státních učňů pohybuje kolem 85 %.

Nyní, kdy se většina podniků již ekonomicky konsolidovala a kdy by bylo žádoucí spolupráci učilišť ale i odborného školství jako celku s podniky obnovit, nebyla v tomto směru dosud přijata žádná opatření. Částečně je to dáno i názory, že absolventi odborného školství se nemají připravovat pro určitý podnik, protože by tím byla omezována jejich flexibilita a svoboda ve volbě zaměstnavatele. Navíc je ústavně zaručena bezplatnost vzdělání až po úroveň středního školství. Přitom ochota podniků k převzetí učňovského zařízení či jen k organizaci odborné přípravy studentů a učňů na vlastní náklady se liší případ od případu. Některé podniky si již uvědomují perspektivnost těchto přístupů pro vlastní konkurenceschopnost a úspěšně existují některá soukromá učiliště podporovaná zaměstnavateli. Jiné podniky jsou příliš malé na to, aby si mohli učňovské zařízení či praxi studentů dovolit, nebo nevidí jejich užitečnost.

Vzhledem k tomu, že chybí i mechanismy podpory dalšího vzdělávání zaměstnavateli (daňové úlevy, které zatím nebyly z důvodu průhlednosti daňového systému zavedeny, možnost podniků přispívat do společných fondů apod.), je také tato oblast z hlediska jejího systémového řešení zanedbána. Podniky však již často financují nebo dokonce samostatně organizují kurzy dalšího vzdělávání svých pracovníků.

Dosud jen v omezené míře se otázkami přechodu ze školy do praxe zabývají sdružení zaměstnavatelů, profesionální sdružení a další sociální partneři. Ani Svaz průmyslu a dopravy, Svaz podnikatelů ve stavebnictví, ani představitelé odborů nebo hospodářských a obchodních komor zatím neiniciovali systematickou podporu spolupráce škol a podniků na centrální úrovni. Spontánně dochází spíše ke spolupráci na úrovni místní či individuální - zástupci nejvýznamnějšího zaměstnavatelského sdružení - Svazu průmyslu a dopravy jsou například ve vědecké radě Českého vysokého učení technického nebo v evaluační radě Sdružení škol vyššího studia, zástupce Hospodářské komory je ve správní radě Národního vzdělávacího fondu apod. Jednotlivé profesní komory (lékaři, právníci apod.) dohlíží na úroveň studia ve své oblasti působnosti. V učňovském školství je dobrá komunikace například v oborech polygrafických nebo instalatérských, kde profesní sdružení zaměstnavatelů udržuje pravidelný styk se školami svých oborů, podílí se na tvorbě učebních programů, podporuje tvorbu učebnic a účastní se závěrečných zkoušek.

K žádoucí komunikaci mezi zaměstnavateli ať již na úrovni jednotlivých podniků nebo sdružení zaměstnavatelů či profesních sdružení a školským systémem často dochází až opožděně v případech nedostatku absolventů určitých oborů (v současné době například v oborech strojírenských nebo stavebních).

Poměrně příznivá situace je ve vyšším odborném školství, kde se principem jeho samotného vzniku v roce 1990 stala úzká komunikace se zaměstnavateli a vyhledávání kvalifikačních potřeb v rámci regionu. Přesvědčivě lze tyto charakteristiky uvést alespoň za necelé tři desítky škol, které byly součástí experimentální fáze projektu (do roku 1995, kdy byla otevřena široká možnost vzniku dalších vyšších odborných škol). Nicméně lze i do budoucna předpokládat, že vyšší školy, které budou chtít zájemce přitáhnout svou kvalitou a jistotou zaměstnatelnosti absolventů, se budou muset komunikaci s praxí intenzivně věnovat.

Specifické je v otázkách kvalifikací a zaměstnanosti absolventů škol postavení **odborů**, které se zatím mnohem více a viditelněji věnují otázkám sociálního zabezpečení zaměstnanců a jejich platů než záležitostem jejich profesního rozvoje. I zde by se však měla jejich úloha pod tlakem požadavků reality rozvinout.

Samotné **školy** pomáhají při přechodu svých absolventů do práce tím, že umožňují zaměstnavatelům, aby žáky či studenty informovali o pracovních místech, která hodlají absolventy obsadit. Nejčastěji jde o písemné nabídky zaměstnavatelů, které jsou ve škole vyvěšovány. Občas se uskutečňují i osobní návštěvy pracovníků podniků (zpravidla personalistů) ve školách, respektive v posledních ročnících studia. Prostřednictvím Internetu se rozvíjí systém nabídky zaměstnání pro absolventy vysokých škol. Převážná část studentů závěrečných ročníků středních škol, kteří nepostupují na terciární úroveň vzdělávání, i absolventů vysokých škol si hledá pracovní místo sama, na základě osobních kontaktů či nabídky zaměstnání ve sdělovacích prostředcích, nebo pomocí zaměstnaných rodičů. Tyto způsoby jsou zatím úspěšné, protože procento nezaměstnaných absolventů je poměrně nízké.

Studentům závěrečných ročníků pomáhají při přechodu ze školy do zaměstnání i **úřady práce**, působící v kompetenci Ministerstva práce a sociálních věcí a zaměřující se na aktivní politiku zaměstnanosti. Jejich síť byla vybudována v roce 1990 - předtím působily při orgánech územní správy odbory pracovních sil, zabývající se převážně nabídkou zaměstnání.

Součástí úřadů práce jsou **informační a poradenská střediska**. Vybudováním těchto středisek (od roku 1996 na všech úřadech práce) přešla část odpovědnosti v oblasti poradenství pro volbu povolání a sledování (hodnocení) nabídky vzdělávacích zařízení právě na tyto orgány.

Informační a poradenská střediska na úřadech práce se stala již v mnoha okresech nedílnou součástí služeb, které stát poskytuje na trhu práce. Jejich prvořadým úkolem je poradit mladým (absolventům) při volbě povolání a vhodného vzdělávacího zařízení pro přípravu na toto povolání, podle schopností a zájmů mladého člověka a se znalostí trhu práce. Tyto služby, které jsou bezplatné, poskytují rovněž všem zájemcům, kteří mají zájem si profesi doplnit, rozšířit nebo změnit. Pracovníci středisek jsou v neustálém kontaktu se vzdělávacími zařízeními v regionu, monitorují nabídku oborů jednotlivých škol a provádějí besedy s žáky a studenty posledních ročníků k problematice a možnostem jejich dalších vzdělávání nebo uplatnění na trhu práce. Mimořádná pozornost je věnována především posledním ročníkům základních škol.

Prostřednictvím úřadů práce probíhá často, i když nepřímo, komunikace zaměstnavatelů se školami na regionální úrovni. V poradním sboru (poradním orgánu) ředitele úřadu práce jsou zpravidla zastoupeni jak zástupci zaměstnavatelů (případně odborů), tak vzdělávacích zařízení okresu (případně školského úřadu). Na úrovni tohoto orgánu se střetávají regionální požadavky mnoha stran a předávají se zde vzájemně informace týkající se trhu práce. Zástupci úřadů práce také již působí v radách škol, kde přispívají k pozitivnímu ovlivňování obsahu studia tak, aby odpovídalo potřebám pracovního trhu a absolventi nemuseli procházet rekvalifikacemi.

5. Politika v oblasti průchodnosti vzdělávacího systému a certifikací

Tím, že po roce 1989 vznikly nové typy institucí a studijních programů a byla rozšířena možnost individuálních vzdělávacích cest, obohatily se i možnosti studia a došlo k větší dostupnosti vzdělávacího systému.

Již popsany růst účasti mladé populace v **maturitních oborech** studia sám o sobě znamenal rozšíření základny pro pokračování studia na terciární úrovni (důsledkem takto podpořeného zvyšujícího se zájmu je, že míra uspokojení poptávky po terciárním vzdělávání zůstává na nízké úrovni, přestože roste počet studijních příležitostí). Vytvořily se také možnosti studia pro osoby, jejichž zapojování do vzdělávacího procesu po ukončení základní školy bylo dříve obtížné (například rodinné školy). Systém víceletých gymnázií, přes některé kritické výhrady k jeho selektivitě již v ranném věku, poskytuje možnost opakovaně se pokusit o přijetí do gymnázia, a tím si zvýšit šanci na postsekundárním vzdělávacím trhu zejména ve společenskovědních a humanitních oborech. Roste také, i když mírněji vzhledem k nižšímu zájmu jejich absolventů o pokračování ve studiu, zastoupení dalších typů středních škol (středních odborných škol a maturitních oborů učilišť, stejně jako všech institucí

"přechodného typu" - integrovaných škol a lyceí) při přijímání do postsekundárního studia. Šance pro absolventy těchto institucí rozšiřují zejména vyšší odborné školy.

System **víceúrovňového studia na odborných školách** je prostřednictvím kurikulární politiky prosazované ministerstvem školství postupně budován s cílem nejen zvýšit prostupnost studia mezi jednotlivými typy škol, ale také dosáhnout toho, aby student mohl podle individuální situace studium ukončit s platným certifikátem a později se do něj zpět navrátit. Často využívanou možností je, že absolventi učilišť si mohou na některých středních školách doplnit maturitu v rámci nástavbového studia.

Na **vysokých školách** došlo k individualizaci studia v nejrozsáhlejší měřítku. Fakulty i studenti se však nepochybně budou dále učit jak rozvíjet a využívat možností skladebnosti studia bakalářského a magisterského cyklu i individuálních studijních cest v rámci těchto cyklů samotných tak, aby bylo možno pružněji reagovat na změny zájmů studentů a změny na trhu práce. Budoucnost patrně otevře i možnost uznávání částí vyššího odborného studia vysokými školami i zájem o využívání těchto možností. Podle platné legislativy v tomto ohledu záleží na jednotlivých institucích samotných a jejich vzájemné komunikaci.

Situace pochopitelně dosud není zdaleka ideální. Určitá pokračující strnulost vzdělávacího systému v záležitostech prostupnosti studia může být podporována nedostatečnou poptávkou, tj. tím, že studující sami si často uvedené možnosti a jejich výhody neuvědomují.

Pokud jde o **další vzdělávání**, rekvalifikace a doplňování kvalifikace - účastní se ho zájemci různých stupňů předcházejícího vzdělání. Zatím neexistuje jednotná soustava certifikátů z dalšího vzdělávání a jak již bylo zmíněno, je na zaměstnavateli samotném či živnostenské komoře, jestli tento certifikát uzná. Tyto kursy mohou svou kratší délkou a atraktivitou konkurovat počátečnímu vzdělávání poskytovanému zejména učilišti.

Vzhledem k poněkud chaotické situaci pokud jde o možnosti, jak dosáhnout předpokladů pro výkon povolání, nejsou již v soupisu povolání sestavovaném Ministerstvem práce a sociálních věcí ve většině případů uváděny stanovené stupně vzdělání. Také platové předpisy reflektují dosaženou úroveň vzdělání pouze pro státní sektor. Přesto jsou však lépe hodnoceni a dosahují vyšších postavení osoby s vyšším vzděláním a profesionální postup často závisí na doplňujícím vzdělávání. Přispívá k tomu skutečnost, že osoby s vyšším vzděláním a zájmem o další vzdělávání jsou často výkonnější a ambicióznější a jejich znalosti a dovednosti jsou aktuálnější. Navíc probíhající změny v ekonomice přímo vyžadují nové a vyšší kvalifikace. Na druhé straně nějakou dobu trvá, než se vžijí zcela nové úrovně kvalifikace - jako je například bakalářský diplom či absolutorium vyšší odborné školy, a to jak mezi zaměstnavateli samotnými, tak i z hlediska státem stanovených platových předpisů.

Je zřejmé, že nejlepším způsobem řešení nezaměstnanosti mladých je omezení počtu těch, **kterí nezískají žádnou kvalifikaci**. Ti, kteří po ukončení povinné školní docházky nepokračují ve vzdělávání, v České republice představuje kolem 2 % celkového počtu absolventů. Tento podíl se však může výrazně zvýšit o žáky, kteří opouštějí sféru vzdělávání s nedokončeným vzděláním (cca další 2%).

Žák, který neprospěl v daném ročníku ani po opravných zkouškách, má možnost jej opakovat a dále pokračovat ve studiu. V případě výrazného neprospěchu, kdy je zřejmé, že nestačí na požadavky studovaného oboru, je obvyklým řešením jeho přestup do oboru, který by mohl jeho předpokladům lépe vyhovovat. Může jít o jiný obor téže úrovně přípravy, častěji však jde o obor v nižší úrovni přípravy. Nejobvyklejší je přestup žáka ze studia směřujícího k maturitě do učební přípravy, v případě učebních oborů jde o přestup do méně náročného oboru.

Příprava v učebních oborech poskytuje možnost získání kvalifikace pro všechny žáky, kteří mají alespoň určitý zájem se vzdělávat. Odchodů ze školského systému před získáním kvalifikace je málo a důvodem není neprospěch, ale obvykle naprostý nezájem žáka o vzdělávání. Motivujícím faktorem k pokračování ve studiu je zejména skutečnost, že zaměstnavatelé většinou nepřijímají absolventy s neukončenou kvalifikací.

I tehdy, kdy žák nezískal kvalifikaci ihned po absolvování základní školy, má možnost buď znovu vstoupit do denní formy přípravy, nebo studovat při zaměstnání. Pokud již část přípravy úspěšně absolvoval, může mu být uznána a on naváže ve vyšším ročníku (do středoškolské úrovně musí přijetí do vyššího ročníku schválit školský úřad). Škola ovšem může v případě vstupu do odlišného oboru nebo do vyšší úrovně přípravy požadovat složení rozdílových zkoušek.

6. Vliv nadnárodních programů a organizací

Oblast přípravy na povolání a uplatňování absolventů škol na pracovním trhu ovlivňují i projekty či programy uskutečňované ve spolupráci s mezinárodními organizacemi. Za všechny se na tomto prostoru můžeme zmínit jen o těch nejvýznamnějších.

V oblasti školství patří mezi nejdůležitější z těchto iniciativ program **PHARE - VET: Reforma odborného vzdělávání**, soustředující se na vybudování, prostřednictvím 20 pilotních škol, nového modelu víceúrovňového studia a jeho modulární skladebnosti, s tím související tvorby kurikula a systému školení učitelů. Výrazným rysem kurikulů používaných v těchto školách je snaha o vyšší míru flexibility absolventů. Důležitou inovací kurikulů je zařazení tzv. klíčových dovedností (např. komunikační dovednosti, dovednost zpracovávat a využívat informace) do všech oborů. Předpokládá se, že tento projekt bude mít výrazný multiplikační efekt v celém systému odborného vzdělávání v České republice. Jeho podkladem se stala Strategická studie odborného vzdělávání a přípravy z roku 1992.

V letech 1995-1996 proběhl v České republice společný projekt s Organizací pro ekonomickou spolupráci a rozvoj věnovaný hodnocení školské politiky. Jeho výsledkem jsou **doporučení OECD dalšímu rozvoji českého školství**. Jak zkrácená verze české podkladové zprávy, tak zprávy examinatorů a jejich doporučení jsou zahrnuty do publikace Zprávy o národní politice ve vzdělávání. Česká republika (viz pramen 6). Doporučení byla za široké účasti odborné veřejnosti projednávána na společné konferenci v Praze v březnu 1996. V otázkách přípravy na povolání a dalších souvisejících záležitostech jsou důležitá zejména

doporučení týkající se ustavení národní kurikulární rady jako poradního orgánu ministerstva, která by představovala širokou platformu všech zainteresovaných stran uvnitř i mimo vzdělávací systém (doporučení 5), ustavení národní agentury pro kurikulum, standardy a certifikaci odborného vzdělávání (doporučení 6) a vzniku daňových stimulů pro investice podniků do odborného vzdělávání (doporučení 7). Velmi důležitým doporučením, jehož realizace ovšem závisí na budoucím územním uspořádání České republiky, je vznik středního článku řízení školství (na regionální úrovni), který by měl široké pověření pokud jde o zjišťování potřeb regionu vztahujících se ke školskému systému a spolupráci se všemi důležitými partnery (úřady práce, podniky, profesionálními komorami apod.) a zároveň výrazně zasahoval do struktury tohoto systému a obsahu poskytovaného vzdělání. Komplementární k této problematice je doporučení 11, podle něhož by měly být povinné rady škol, které zahrnují vedle zástupců žáků a rodičů také představitele místních komunit - včetně zaměstnavatelů (v současnosti je zakládání těchto rad dobrovolné). Doporučení se ovšem věnovala i srovnatelnosti maturitních zkoušek, hodnocení žáků a studentů a úloze školní inspekce apod.

Některá již uskutečněná nebo připravovaná opatření školské politiky již byla diskutována, která se rozvinula na základě doporučení examinatorů OECD, ovlivněna. Týká se to například důrazu na oblast odborného vzdělávání a přípravy a její koordinaci na ministerstvu školství, připravované národní kurikulární rady atd. Naopak se zatím nerealizuje důležité doporučení týkající se podpoření financování školství hospodářskou sférou.

Stále více je nutno počítat s tím, že problémy přechodu ze školy do praxe budou, alespoň pokud jde o nižší úrovně školství, ale i o formování systému kvalifikací i celý systém doplňování kvalifikací a rekvalifikace, řešeny na regionální úrovni.

Oblasti **dalšího vzdělávání** se dostalo výrazné podpory z programu PHARE. Této podpory využívá zejména Národní vzdělávací fond, působící jako nadace podporovaná z prostředků PHARE od roku 1994. V prvních letech své činnosti se Národní vzdělávací fond soustředil na podporu vzdělávání v oblasti managementu. V současnosti již organizuje i další projekty týkající se vztahu trhu práce a vzdělávání a získává podporu ze státních prostředků. Kromě jiného je součástí této instituce i národní kancelář programu Evropské unie LEONARDO, Národní observatoř organizovaná Evropskou nadací pro vzdělávání v Turínu a řídicí jednotka zmíněného programu PHARE-VET.

Také činnost v oblasti **aktivní politiky zaměstnanosti** byla v minulých letech rozšířena o aktivity, které se uskutečňovaly za podpory programu PHARE, zvláště pak fondu PALMIF. Tento fond sloužil především k odzkoušení nových nástrojů politiky zaměstnanosti a k realizaci centrálních (celorepublikových) i lokálních projektů k řešení nezaměstnanosti. Realizace česko-britského projektu „Pomoc mládeži ohrožené na trhu práce“ proběhla za podpory britského Know-How fondu a jeho základem byl komplexní přístup k řešení nezaměstnanosti mladistvých a aplikace zahraničních zkušeností. Nejširší program tohoto typu realizoval úřad práce v Mostě. Jako nejvhodnější postup se zde osvědčilo umístění mladistvého na veřejně prospěšné práce u spolupracující organizace s následným zařazením do motivačního kursu a seznámení se s obsahem práce v jednotlivých profesích (tzv. malá ochutnávka), volba a kurs praktické rekvalifikace s následným, většinou vzájemně dohodnutým, nástupem do zaměstnání. Tato činnost byla v okrese Most rozšířena i o preventivní opatření - v posledních ročnících zatím devíti základních škol se vyučuje volba povolání se zaměřením na sebepoznání a schopnost se rozhodovat. K programu se přihlásilo

dalších 6 úřadů práce, které řeší problémy nejmladší generace ohrožené dlouhodobou nezaměstnaností. Jsou do něj zařazovány menší skupiny nezaměstnaných po 9-12 účastnících. Úspěšnost programu je vysoká - jeho prostřednictvím se podaří umístit 80 % těch, kteří se jej účastní.

7. Monitorování a výzkum

Statistická data a výzkum

Základní data o **školském systému** využitelná pro zkoumání oblasti přechodu ze školy do praxe lze najít v ročenkách Statistika školství Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy - Ústavu pro informace ve vzdělávání: data o školách, počtech uchazečů a nově přijatých, celkových počtech žáků a studentů i absolventů v členění podle typů a stupňů škol, jejich zřizovatelů, oborového zaměření, pohlaví atd. Data jsou k dispozici za Českou republiku a za okresy. Informace o **nabídce a poptávce na trhu práce** poskytují statistiky *Ministerstva práce a sociálních věcí - Správy služeb zaměstnanosti*. Tyto informace jsou dostupné za Českou republiku jako celek i za jednotlivé okresy.

Jedná se především o Měsíční statistiku uchazečů o zaměstnání a volných pracovních míst. Tato statistika mimo jiné obsahuje:

- počet uchazečů o zaměstnání, proces toku uchazečů (počáteční stav, nově hlášení, vyřazení v měsíci - podle forem vyřazení, neumístění koncem měsíce), v členění podle skupin - např. ženy, občané se změněnou pracovní schopností a globální údaje za **absolventy škol** (údaje od roku 1991),
- v členění podle výše uvedených skupin:
  - z celku pobírající příspěvek v nezaměstnanosti,
  - počet osob v rekvalifikaci ke konci měsíce.

Dalším základním zdrojem informací je Měsíční statistika aktivní politiky zaměstnanosti. Tato statistika mimo jiné obsahuje (v počtech vytvořených míst a umístěných uchazečů, na konci měsíce a od počátku roku - od roku 1993):

- evidence veřejně prospěšných prací,
- evidence společensky účelných míst (v členění zda jde o individuální podnikání uchazeče nebo místo vytvořené u zaměstnavatele),
- **evidence míst pro odbornou praxi absolventů a mladistvých** (v členění na absolventy středních škol, vysokých škol a mladistvé),
- evidence chráněných dílen a pracovišť pro občany se změněnou pracovní schopností, a to počet vytvořených míst a počet umístěných uchazečů, vždy celkem od počátku roku.

Od září 1991 a za rok 1992 jsou měsíčně uváděny obdobné údaje o počtu vytvořených míst a počtu umístěných absolventů v rámci tzv. společensky účelných pracovních míst.

Tyto přehledy lze doplnit informacemi z ***evidence úřadů práce***, především čtvrtletní statistikou uchazečů o zaměstnání a volných pracovních míst, která mimo jiné obsahuje:

- strukturu uchazečů o zaměstnání ke konci čtvrtletí v členění podle věkových skupin, kvalifikace (respektive úrovně vzdělání) a délky nezaměstnanosti,
- strukturu volných míst ke konci čtvrtletí podle zaměstnání a kvalifikace.

Absolventy nastupujícími na trh práce se zabývá statistika úřadů práce o nezaměstnaných absolventech škol podle stupňů škol, studijních oborů a podle pohlaví (zpracovává Správa služeb zaměstnanosti vždy k 30.4. a 30.9.). Statistika obsahuje:

- počet absolventů v evidenci úřadů práce,
- z toho počet absolventů, kteří dosud nepracují.

Využitelné jsou i pravidelné pololetní a roční zprávy - analýzy úřadů práce a vyhodnocení realizovaných projektů aktivní politiky zaměstnanosti.

K **problematické absolventů** (studentů) lze vedle školských statistik využít i informace o specializovaných oborech, sledované příslušnými resorty. Například počty absolventů lékařských oborů dokládají data **Ministerstva zdravotnictví** (Zdravotnická ročenka ČR 1994, Zdravotnictví ČR 1995 ve statistických údajích).

Zdrojem informací o dlouhodobě nezaměstnaných je i studie Dlouhodobá a opakovaná nezaměstnanost v České republice (Lancashire enterprises plc., Tony Edwards, T. Sirovátka, J. Čuhlová, E. Micková).

Výše uvedený přehled statistických informací lze doplnit o další zdroje:

Ministerstvo práce a sociálních věcí

- Statistická ročenka trhu práce
- **Absolventi škol evidovaní na úřadech práce** - ročenka (zpracováno společně s MŠMT)
- Statistická ročenka z oblasti sociálních věcí
- Služby zaměstnanosti v ČR 1990 až 1995
- Časové řady trhu práce atd.

Český statistický úřad

- Statistická ročenka České republiky
- Školy a školská zařízení v České republice ve školním roce
- Projekce obyvatelstva
- Časové řady základních ukazatelů statistiky práce
- Výběrová šetření pracovních sil

Pro ovlivňování struktury školství i obsahu nabízeného studia jsou informace o struktuře zaměstnanosti využívány zatím jen částečně. Například Ministerstvo zdravotnictví využilo speciálně zpracovanou prognózu vývoje sektoru zdravotnictví pro usměrnění počtů míst na zdravotnických školách. Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy využívá přehledy získávané z úřadů práce o absolventech škol, ucházejících se o zaměstnání pro informovanost vlastního úřadu a škol i školských úřadů. Statistiky ovšem nepostihují

specifika jednotlivých oborů a zejména názory absolventů i zaměstnavatelů na úroveň výuky a vzájemná očekávání.

V rámci resortního výzkumu Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy se od roku 1994 realizují **výzkumy sledující vztah trhu práce a vzdělávání** (Výzkumný ústav odborného školství a v roce 1995 Institut pro výzkum veřejného mínění) a v rámci Fondu rozvoje vysokých škol běží od roku 1996 výzkumy uplatnění absolventů jednotlivých vysokých škol a fakult (v roce 1995 rovněž jako součást resortního výzkumu MŠMT). Pro rok 1998 se připravuje celkový výzkum absolventů vysokých škol, který by poskytl souhrnné a srovnatelné informace o této úrovni vzdělávání i základ pro další sledování uplatnění absolventů v čase - případně i ve srovnání s absolventy vyšších odborných škol. Názory studentů a dospělé populace na adekvátnost a využitelnost vzdělání na trhu práce se od roku 1990 staly součástí více šíře zaměřených sociologických výzkumů (například Agentura AMD/Ústav pro informace ve vzdělávání).

Jako součást české účasti na projektu *Transition from School to Work* bude koncem roku 1997 realizováno sociologické šetření zaměřené na uplatnění absolventů škol na trhu práce, kterým bude možné pokrýt některá dosud bílá místa výzkumu v dané oblasti. Výsledkem šetření bude analýza vazeb vzdělanostní a profesní dráhy absolventů, hodnocení přípravy na povolání z hlediska praxe, hodnocení mezigenerační vzdělanostní mobility. Česká republika se již také zapojila do *Networku D* projektu OECD INES - Indikátory vzdělávacích systémů - sledujícího výsledky vzdělávání a zúčastní se výzkumu zaměstnavatelů v rámci tohoto networku.

Dosavadní problémy a nedostatky monitorování a výzkumu

Přestože se již uskutečňují některé výzkumy, chybí dosud systematické mapování uplatnění absolventů podle jeho souladu s dosaženou úrovní a oborem vzdělání i případné změny tohoto uplatnění v čase uplynulém od dostudování a v průběhu posledních let.

Chybí dokumentace hlouběji vysvětlující skutečnost, že růst počtu absolventů zejména vysokých škol je pomalejší než růst počtu studentů - není například zřejmé, v jaké míře si studenti studium podstatně a ve velkém měřítku prodlužují, či zda jich více než dříve studium předčasně ukončí, jakou roli v tom hraje potřeba zaměstnání (výdělečné činnosti) apod.

Neví se přesně, jaká je intenzita kontaktů různých stupňů a typů škol s praxí, kolik odborníků z praxe na nich působí a v jaké míře (data jsou společná za "externisty", tj. externí odborníky jak z praxe, tak z jiných škol).

Ve svých počátcích jsou zatím rozbory a odhady vývoje trhu práce podle potřeb kvalifikací, respektive dosažené úrovně vzdělání, které by poskytovaly různým úrovním škol signály týkající se optimalizace počtu studentů přijímaných na jednotlivé obory. Jen o něco málo dále jsou představy o perspektivách vývoje trhu práce v regionech - i když ani zde nejsou informace soustavné: záleží spíše na iniciativách a vzájemné komunikaci jednotlivých aktérů (škol, úřadů práce, okresních správních úřadů i školských úřadů a zaměstnavatelů).

Kromě praktikantských míst zatím chybí oddělené sledování absolventů škol, kteří se účastní programů v rámci aktivní politiky zaměstnanosti. Z hlediska uplatnění absolventů škol na trhu práce a pro hodnocení jejich přípravy školským systémem by bylo zejména účelné systematicky sledovat zastoupení a strukturu absolventů škol v rekvalifikačních kurzech, eventuelně v dalších programových nástrojích aktivní politiky zaměstnanosti.

Ucelené a metodicky srovnatelné vyhodnocování úspěšnosti a efektivnosti realizace jednotlivých nástrojů aktivní politiky zaměstnanosti nebylo dosud prováděno. V současné době je připraven průzkum, který v průběhu tohoto roku uskuteční Světová banka.

Shrnutí

1. Před rokem 1989 byly počty studujících v jednotlivých oborech striktně plánovány a absolventi po ukončení školy nastupovali do svého prvního zaměstnání. Téměř všichni absolventi se začleňovali do práce, i když obor vzdělání někdy neodpovídal jejich zaměstnání. Také počty pracovníků v jednotlivých podnicích byly plánovány. Trh práce neexistoval. Projevoval se výrazný nedostatek pracovních sil jako důsledek nízké produktivity práce.
2. Transformace ekonomiky vyvolala podstatné změny trhu práce avšak neohrozila plynulost přechodu mládeže ze škol do praxe (s výjimkou nízkokvalifikovaných skupin). Poptávka po pracovních silách prošla výraznou odvětvově oborovou změnou struktury ve prospěch odvětví služeb a profesí spojených s fungováním tržní ekonomiky, na kterou školský systém zatím pružně reagoval. Oživení ekonomiky udržovalo nízkou úroveň nezaměstnanosti kolem 3 - 3,5% a vyvolalo růst zaměstnanosti kolem 1,5 - 1%, přičemž vzrostla poptávka po pracovní síle vyšších kvalifikačních stupňů. Zájem zaměstnavatelů o kvalifikované absolventy je relativně dobrý. V některých profesích jsou preferováni pro svou adaptabilitu, schopnost se dále učit a jazykové vybavení, což jsou kvality nezbytné v období ekonomické transformace, které starším pracovníkům chybí.
3. Změny vzdělávacího systému po roce 1989 rozšířily nabídku vzdělávání co do rozsahu, struktury oborů, kvalifikačních stupňů a reagovaly poměrně rychle na zájem o studium ze strany studentů. Změny oborové struktury a obsahu kurikula zvyšovaly pružnost umístování mládeže na trhu práce. Celková politika liberalizace školství a nízká schopnost centra a sociálních partnerů korigovat vývoj vzdělávací nabídky se však u některých oborů projevuje přijímáním vyšších počtů studentů než je současná nebo budoucí potřeba z hlediska vývoje trhu práce. K prodlužování doby studia vedlo prodloužení vysokoškolského studia o 1 rok (v roce 1990) a prodloužení povinné školní docházky na základní škole z 8 na 9 let (v roce 1996-97). Tím se posunuje věková hranice přechodu mládeže ze školy do praxe.
4. Po ukončení základní školy pokračují téměř všichni žáci (cca 96%) ve středoškolském studiu. Nedokončení středoškolského studia je řídké, neboť vysoká vzdělávací nabídka dává při studijním neúspěchu možnost pokračovat ve studiu v některém méně náročném oboru, včetně 1 - 2 letých učebních oborů. Po ukončení střední školy přechází většina

mládeže (přes 70%) do zaměstnání. Postup do terciárního studia je vysoce selektivní (u přijímacích zkoušek uspěje cca polovina uchazečů). Podíl mládeže pokračující po střední škole ve studiu je 27%, přičemž z populačního ročníku 18-19 leté mládeže je 6-7% přijímáno na vyšší odborné školy (forma postsekundárního studia) a 20% na vysoké školy. Mobilita mezi studijními obory a stupni se postupně zvyšuje zavedením kreditního systému hodnocení a možností získat titul po absolvování obsahově ucelené části vysokoškolského studia.

5. V závislosti na prostupnosti mládeže školským systémem je přechod ze školy do praxe soustředěn na mládež po absolvování střední školy, tj. na věkovou skupinu 17-18 letých. Vzhledem k tomu, že délka vysokoškolského studia je 5 let a většina zájemců toto studium absolvuje ihned po ukončení střední školy, je proces přechodu ze školy do zaměstnání ukončen u naprosté většiny mládeže ve věku 23-25 let .
6. Vliv ekonomické transformace a sociálních změn posílil význam vzdělání pro sociální status i příjmovou úroveň. Diverzifikace vzdělávacího systému související se změnami ve školství se projevuje větší individualizací vzdělávacích drah. Přestože nejsou systematicky sledovány údaje o přerušování studia a přestupech mezi obory studia, lze na základě některých šetření vysledovat, že v posledních letech začíná docházet k prodlužování studia, jeho doplňování jazykovými kurzy před nástupem do zaměstnání, apod.. Nejvýraznější je tento trend u studentů vysokých škol. Ekonomickými změnami vyvolaná širší variabilita pracovních příležitostí a rostoucí výdělků stále více stimulují studenty zejména vysokých škol k souběžnému zaměstnání či podnikání.
7. Míra nezaměstnanosti absolventů škol je sice vyšší než u průměru populace (tato byla koncem roku 1996 kolem 3,5%), nepředstavuje však s výjimkou mládeže s nízkou kvalifikací, výraznější sociální problém a má spíše krátkodobý charakter. Míra nezaměstnanosti nekvalifikované mládeže je odhadována na 13-20%, je však soustředěna na poměrně úzkou skupinu tvořící cca 6% mladé populace do 29 let , která dále klesá. Podíl nezaměstnaných z absolventů učebních oborů dosahuje 4,4%, absolventů středních odborných škol 2,9%, absolventů vysokých škol 1,5%. Problémem je regionální koncentrace nezaměstnanosti mladistvých bez kvalifikace, která má rovněž etnickou dimenzi (Romská populace).
8. Odhadované přírůstky zdrojů pracovních sil do roku 2000 budou tvořit cca 0,5% ročně, přičemž v závislosti na ekonomickém růstu, technologické restrukturalizaci a růstu produktivity práce, lze očekávat, že asi polovina tohoto rozsahu bude vstřebána trhem práce. Při zvýšení průměrné míry nezaměstnanosti se mohou v příštích letech projevit dosud skryté nesoulady mezi kvalifikací absolventů škol a požadavky zaměstnavatelů. V delším časovém horizontu by zpomalení růstu pracovních zdrojů po roce 2000 mělo působit příznivě na pracovní angažovanost mládeže.
9. Relativně snadné začleňování většiny skupin absolventů škol do trhu práce nevyvolávalo dosud potřebu ofenzivní politiky integrující opatření ve školství, na trhu práce a na straně sociálních partnerů. Reakce účastníků byly spíše živelné, spolupráce škol a zaměstnavatelů existuje ojediněle na úrovni regionů či jednotlivých škol a není ze strany státu podněcována. V posledních letech připravuje ministerstvo školství systematictější zásahy ze strany státu včetně informační a institucionální spolupráce s rezortem práce týkající se uplatnění absolventů škol na trhu práce. Problémem je neexistence dlouhodobých výhledů

a analýz vývoje trhu práce. Aktivní politika zaměstnanosti je některými svými programy zaměřena na podporu zaměstnávání absolventů všech úrovní škol formou dotování pracovních míst u zaměstnavatelů, fungováním poradenských středisek, financováním rekvalifikačních kurzů. Úspěšnost této politiky je posilována adaptabilní kombinací programů podle problémů jednotlivých skupin absolventů (zejména nízkokvalifikovaných) či regionů.

POZNÁMKY K TEXTU:

---

¹ Mezi ekonomicky aktivní jsou dle mezinárodních metodik zahrnováni kromě zaměstnaných i nezaměstnaní.

² Vedle tohoto vlivu docházelo k prodlužování doby studia i v důsledku legislativních úprav, které (v roce 1990) prodloužily vysokoškolské studium o 1 rok. V dalším období se projeví i vliv prodloužení docházky na základní škole o 1 rok (od roku 1996 - viz následující poznámka)

³ Délka povinné školní docházky a délka základní školy se po roce 1989 měnily. Před rokem 1989 byla povinná školní docházka 10-ti letá s tím, že na základní škole žák absolvoval 8 let. Po roce 1989 byla zkrácena povinná školní docházka z 10 na 9 let a zároveň byla dána možnost ji absolvovat na základní škole (základní škola byla prodloužena z 8 na 9 let). V roce 1996 bylo rozhodnuto, že povinnou školní docházku v délce 9 let je nutno realizovat celou na základní škole.

⁴ Žáci mentálně postižení se vzdělávají ve zvláštních a pomocných školách, odborných učilištích a praktických školách podle upravených učebních programů odpovídajících jejich úrovni rozumových schopností.

⁵ Na základě novely školského zákona z roku 1995 byly zavedeny vyšší odborné školy jako jediná forma neuniverzitního terciárního vzdělávání (ISCED 5). Podíl žáků přijímaných do těchto škol z věkového ročníku devatenáctileté mládeže dosahoval v roce 1996 cca 7%.

⁶ Definice nezaměstnaného absolventa podle zákoníku práce : Absolventem je uchazeč o zaměstnání, jehož celková doba zaměstnání v pracovním nebo obdobném poměru nedosáhla po úspěšném ukončení studia (přípravy) dvou let.

V souvislosti s tím byly pro výpočet podílu nezaměstnaných absolventů z celkového počtu absolventů škol vzaty v úvahu dva absolventské ročníky.

⁷ Rostoucí podíly přijatých na vysoké školy z populačního ročníku jsou ovlivněny nejen rostoucím zájmem o studium, ale jsou umožněny i demografickým poklesem počtu mládeže v příslušném věku.

⁸ Výzkumy Eurodelphi 1993-1996 , koordinátor W. Leirman. Výzkumy byly zaměřeny na stimuly, formy a výsledky vzdělávání dospělých. Respondenti z ČR zde vysoce hodnotili význam prvotního vzdělávání a výchozí kvalifikace pro osobní rozvoj jedince a šanci na získání zaměstnání.

⁹ U žen se základním vzděláním ve věkových skupinách 20-24 let a 25-29 let dosahuje podíl ekonomicky neaktivních žen 50-60%.

¹⁰ Téměř polovinu dlouhodobě nezaměstnaných v ČR tvoří občané bez ukončeného nebo jen se základním vzděláním (ve struktuře zaměstnaných je podíl osob se základním vzděláním cca 11%)

---

¹¹ V oborech služeb, zemědělských oborech, stavebních oborech a v některých dalších oborech probíhá odborný výcvik ve třetím ročníku a většinou i ve druhém přímo v podnicích. V mnohých případech jsou žáci přímo zařazováni na provozní pracoviště, kde pracují pod vedením zaměstnanců podniku. V oborech, kde je malý zájem o vyučené je pro školu obtížné zajišťovat začlenění žáka do provozních podmínek a převažuje příprava žáků ve školních dílnách. Je skutečností, že v některých případech dochází i k situaci, že žák se vyučí, aniž by poznal pracovní prostředí.

¹² V oborech vyžadujících hlubší seznámení s provozním prostředím je podíl praxe vyšší, např. v hotelové škole jsou to 2 až 4 týdny souvislé praxe v každém roce studia a ještě pravidelně jeden den v týdnu ve 3. a 4. ročníku, zemědělské obory mají výrazný podíl praktického vyučování v provozních podmínkách (2 až 4 hodiny týdně ve všech ročnících a 15 až 19 týdnů provozní praxe za studium), v oborech zdravotních činí podíl praktického vyučování v provozu až 1/3 celkové vyučovací doby.

¹³ Např. studující matematicko fyzikální fakulty nemají povinnou praxi žádnou, v technických oborech je obvykle povinnost absolvovat 4 týdny praxe během studia a může se objevit i její pokračování v rámci diplomní práce. Budoucí učitelé mají povinnost absolvovat praxi v rozsahu 18 až 20 týdnů za studium, zemědělci 23 týdnů za studium, nehlouběji pak praktikují studenti lékařských fakult.

¹⁴ Relace nezaměstnaných absolventů k jejich celkovému počtu v daném roce podle úrovní a oborů studia jsou zjišťovány z databáze, která je vytvořena společně ministerstvem školství a ministerstvem práce. Tato databáze je výsledkem výzkumného projektu „Sledování a vyhodnocování vztahů mezi zdroji a potřebami pracovních sil a jejich důsledků v regionálním členění v ČR“, který řešila matematicko fyzikální fakulta University Karlovy v letech 1993-1995 na základě zadání ministerstva školství.

¹⁵ Jde o výzkumy uplatnění absolventů vysokých škol, které se uskutečnily v letech 1995-1996 s podporou Fondu rozvoje vysokých škol na jednotlivých školách a fakultách. Výzkumy zahrnovaly většinou období devadesátých let, někdy i období delší.

Podle závěrů těchto výzkumů získali absolventi zaměstnání nejčastěji vlastní volbou a aktivitou, a to zhruba v 55-70% případů, tento podíl však v průběhu let klesá. Zvyšují se naopak podíly výběru zaměstnání prostřednictvím úřadů práce, které se nyní pohybují od 3-25%. A výběrem inzerátů (do 11%). Zejména v technických a zemědělských oborech přicházejí aktivně podniky do škol se svými nabídkami, kterých již využívá kolem 20% studentů. Podle výpovědí absolventů nemá žádné nebo jen malé obtíže se získáním zaměstnání zhruba 46-85% absolventů, s výjimkou lékařských fakult, kde je to jen 30-40% absolventů.

¹⁶ Anketa uskutečněná Svazem průmyslu v roce 1996, v rámci níž se vyjádřilo více než 500 respondentů představujících zhruba 50% zaměstnanosti v průmyslu.

¹⁷ Podle výsledků šetření Ústavu pro informace ve vzdělávání z června 1995 by si téměř 90% dotázaných přálo, aby jejich děti vystudovaly přinejmenším střední školu. (55% střední odbornou školu a více než 30% gymnázium), pouze 12% preferuje učňovské školství. Pokud jde o vyšší stupeň vzdělání, pak si více než polovina přeje, aby jejich děti vystudovaly vysokou školu. Vyšší odborné škole by dala přednost zhruba třetina dotázaných.

PRAMENY A LITERATURA:

/číslování pramenů je dle odkazů v textu/

- (1) Zpráva o lidském rozvoji - Česká republika 1996, Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy, Praha 1996 (zpracováno v rámci rozvojového programu UNDP)
- (2) Main Economic and Social Indicators, Czech Republic, Bull. No 8, Research Institute of Labour and Social Affairs, Prague 1996
- (3) Employment and Unemployment in the Czech Republic, Labour Force Sample Survey, Autumn 1996, CSO, Prague 1996
- (4) Review of the Labour Market in the Czech Republic, OECD - CCET, Paris 1995
- (5) Employment Outlook, OECD, Paris 1995
- (6) Reviews of National Policies for Education - Czech Republic, OECD, Paris 1996
- (7) Školství v pohybu - výroční zpráva o stavu a rozvoji výchovně vzdělávací soustavy v letech 1995-1996, Ústav pro informace ve vzdělávání, Praha 1996 (Annual Report on the State and Development of the Education and Training System of the Czech Republic. Prague, Institute for Information in Education 1996.)
- (8) The Future for Adult Education in Europe, Eurodelphi 1993-1996, coordination W. Leirman
- (9) Studijní a sociální podmínky studentů vysokých škol, výzkum realizovaný Centrem pro studium vysokého školství, rok 1995, vedoucí týmu doc. Holda
- (10) *Rozvoj profesního poradenství na českých univerzitách (Development of Careers Services at Czech Universities)*. Sborník z mezinárodního semináře projektu TEMPUS - PHARE No: CME-01004-95. Praha, Česká zemědělská univerzita 18.-20. září 1996 (příspěvky od Zuzany Freibergové a Elišky Strakové).

---

(11) Uplatnění absolventů vysokých škol - základní obsahová zjištění projektů řešených v roce 1996, Informace ze semináře, Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, 1997

(12) *Program optimalizace sítě středních a vyšších odborných škol a školských zařízení.* Praha, MŠMT ČR 1997.

(13) *Program SET 96. Jaké jsou naše střední školy.* Praha, Ústav pro informace ve vzdělávání 1996.

(14) *Quality and Accountability. The Programme of Development of the Education System in the Czech Republic.* Prague, Ministry of Education, Youth and Sports 1994.)

(15) *Regionální aspekty rozvoje středního a vyššího odborného školství.* Praha, Vysoká škola ekonomická 1996.

(16) *Strategická studie odborného vzdělávání a přípravy. Závěrečná zpráva.* Praha, Birks Sinclair a Associates Ltd. v konzultační spolupráci s Výzkumným ústavem pedagogickým Bratislava a Výzkumným ústavem odborného školství Praha 1992

(17) *Trh vzdělávání a trh práce. Určující faktory odborného školství.* Praha, Výzkumný ústav odborného školství 1995 (Helena Úlovcová - Jiří Strádal).

(18) *Vocational Training. Results of Research.* Prague, AMD 1996.

(19) Kurikulární politika v ČR po roce 1989 a její odraz ve vývoji oborů přípravy ve středním odborném školství, projekt rezortního výzkumu MŠMT, 1996, O. Kofroňová, J. Vojtěch

(20) Integrované střední školy, Analýzy empirického šetření pro projekt grantové agentury ČR „Proměny českého školství v evropské perspektivě“, 1995, O. Kofroňová, J. Vojtěch

(21) *Jak na vysokou školu. Informace pro zájemce o studium na vysokých školách v České republice.* Praha, Centrum pro studium vysokého školství 1996. (*Higher Education in the Czech Republic. Guide for Foreign Students.* Prague, Centre for Higher Education Studies 1996.)

(22) *Programové prohlášení vlády České republiky.* Praha, Poslanecká sněmovna Parlamentu České republiky 1992, 1996.

